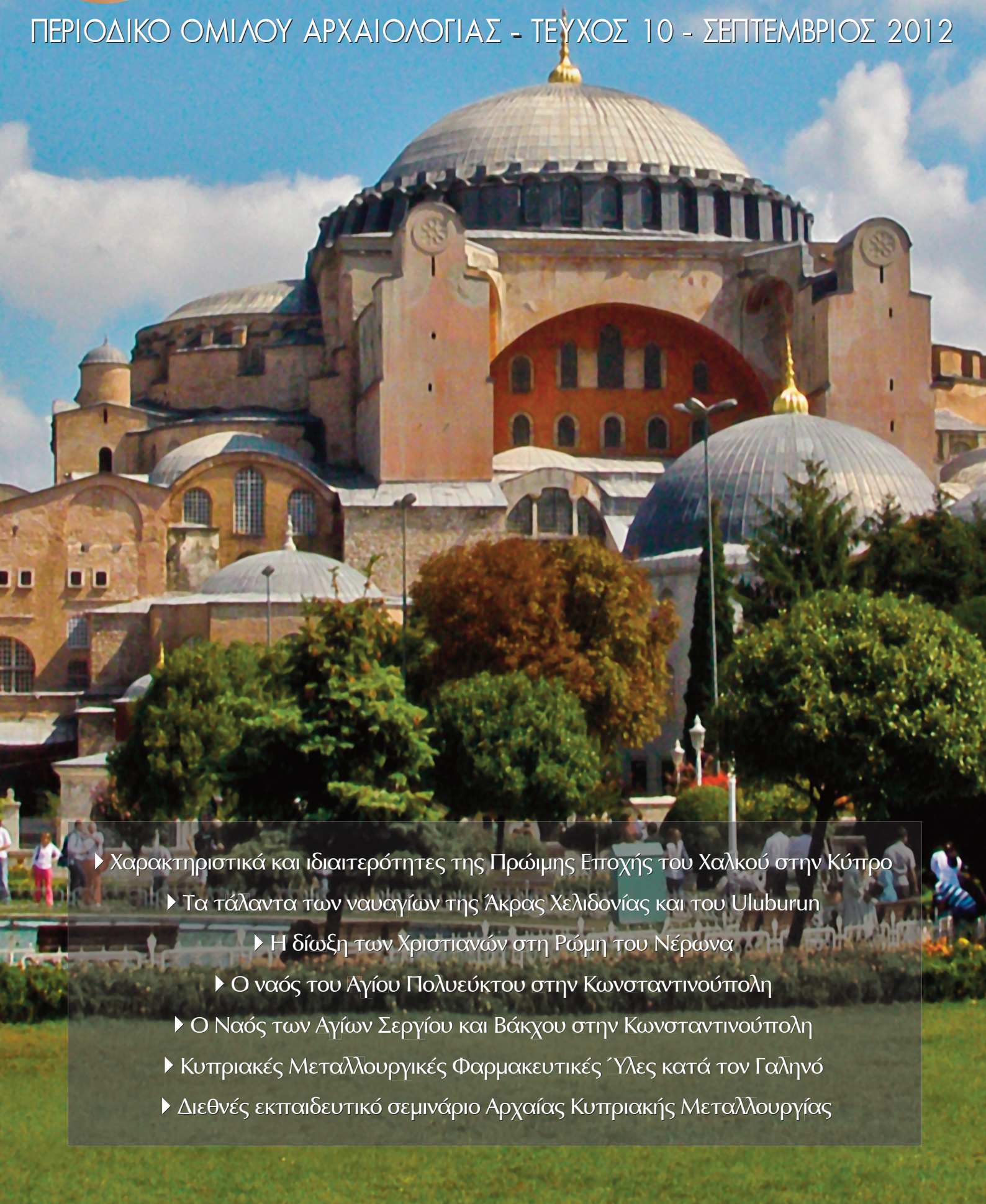

ΟΦΕΛΤΗΣ

ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΟΜΙΛΟΥ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ - ΤΕΥΧΟΣ 10 - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2012

- ▶ Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο
- ▶ Τα τάλαντα των ναυαγίων της Άκρας Χελιδονίας και του Uluburun
 - ▶ Η δίωξη των Χριστιανών στη Ρώμη του Νέρωνα
 - ▶ Ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου στην Κωνσταντινούπολη
 - ▶ Ο Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη
- ▶ Κυπριακές Μεταλλουργικές Φαρμακευτικές Ύλες κατά τον Γαληνό
- ▶ Διεθνές εκπαιδευτικό σεμινάριο Αρχαίας Κυπριακής Μεταλλουργίας

10 ΧΡΟΝΙΑ ΟΦΕΛΤΗΣ

Συμπληρώνονται φέτος 10 χρόνια από την πρώτη κυκλοφορία του ετήσιου περιοδικού του Ομίλου Αρχαιολογίας, ΟΦΕΛΤΗΣ, μέσα στον οποίο ο όμιλος προβάλλει τις δραστηριότητές του, ενώ οι φοιτητές - μέλη του ομίλου έχουν την ευκαιρία να δημοσιεύσουν δείγματα της δουλειάς τους που κάνουν στο πλαίσιο των μαθημάτων τους στο Πανεπιστήμιο, τόσο της Ιστορίας όσο και της Αρχαιολογίας.

Η φετινή ομάδα του Ομίλου θα θέλαμε να αφιερώσουμε το παρόν τεύχος σε όσους εργάστηκαν με ζήλο σε αυτόν, από την ίδρυσή του μέχρι σήμερα, ως ευχαριστία για την κληρονομιά που μας παρέδωσαν, τόσο του ΟΦΕΛΤΗ όσο και του ιδίου του Ομίλου, με την ευχή να συνεχιστεί το όμορφο αυτό έργο και στις επόμενες γενιές φοιτητών.

Από τη Σύναξη

Ο Όμιλος Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου ιδρύθηκε το 2001 από μία ομάδα φοιτητών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην επιστήμη της Αρχαιολογίας και αγάπη για την πολιτιστική κληρονομιά τόσο για τον τόπο μας, όσο και για το ευρύτερο περιβάλλον στο οποίο ζούμε. Μέσα από διάφορες δραστηριότητες, ο Όμιλός μας στοχεύει αφενός να προβάλει τον αρχαιολογικό πλούτο της Κύπρου και του ευρύτερου μεσογειακού χώρου και αφετέρου την ευαισθητοποίηση των μελών της Πανεπιστημιακής Κοινότητας, αλλά και της κυπριακής κοινωνίας, σχετικά με τη διατήρηση, διαφύλαξη και μελέτη της πολιτιστικής μας κληρονομιάς. Ακόμη, δεν επικεντρώνεται μόνο στη διεύρυνση των γνωστικών οριζώντων των μελών του, αλλά παράλληλα έχει θέσει ως στόχο του την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης και της δραστηριοποίησής τους σε ιστορικά και σε αρχαιολογικά θέματα.

Στο πλαίσιο της επίτευξης των πιο πάνω στόχων, ο Όμιλος Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου σε συνεργασία τόσο με ακαδημαϊκούς από το Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας όσο και με άλλους

Φοιτητικούς Ομίλους του Πανεπιστημίου Κύπρου, έχει οργανώσει εκδρομές σε διάφορους αρχαιολογικούς χώρους του νησιού.

Ένας άλλος πολύ σημαντικός στόχος του Ομίλου μας είναι η διοργάνωση σε ετήσια βάση εκπαιδευτικών ταξιδιών στο εξωτερικό. Τα τελευταία χρόνια, ο Όμιλος Αρχαιολογίας έχει οργανώνει τέτοιου είδους ταξίδια (σε συνεργασία με καθηγητές της Ερευνητικής Μονάδας Αρχαιολογίας και του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας), με απώτερο σκοπό τη γνωριμία με διάφορους αρχαιολογικούς χώρους αλλά και πολιτισμούς της λεκάνης της Μεσογείου. Μέχρι σήμερα έχουν πραγματοποιηθεί με απόλυτη επιτυχία τέσσερα ταξίδια του Ομίλου: στην Ιορδανία (2009), στην Τυνησία (2010), στη Σικελία (2011) και στην Κωνσταντινούπολη (2012).

Επιπλέον, ο Όμιλος έχει διοργανώσει διαλέξεις και εκθέσεις, ενώ έχει προβάλει ντοκιμαντέρ και κινηματογραφικές ταινίες ιστοριοαρχαιολογικού περιεχομένου, συνδυάζοντας συνάμα τον εκπαιδευτικό αλλά και τον ψυχαγωγικό

χαρακτήρα του. Ακόμη, αρκετά από τα μέλη του Ομίλου συμμετείχαν και συμμετέχουν σε χερσαίες ανασκαφικές έρευνες σε θέσεις τόσο της Κύπρου, όσο και του εξωτερικού. Επίσης πραγματοποιήθηκαν αρκετά πρακτικά και ερευνητικά μαθήματα Ενάλιας Αρχαιολογίας στις θέσεις Ακρωτήρι Λεμεσού, Ακρωτήρι Κίτιου και στο Ναυάγιο του Μαζωτού. Ένας από τους στόχους τόσο των χερσαίων όσο και των ενάλιων ανασκαφικών ερευνών είναι η ανάπτυξη του ενδιαφέροντος των νεαρών αρχαιολόγων για τα διάφορα αρχαιολογικά ευρήματα, που τόσο απλόχερα κρύβονται εδώ και αιώνες κάτω από το έδαφος, αλλά και η πρακτική εξάσκησή τους στις μεθόδους και τις τεχνικές της ανασκαφικής έρευνας για να μπορέσουν αίσίως στο μέλλον, να πραγματοποιήσουν με απόλυτη επιτυχία τις δικές τους ανασκαφές με κανένα περιθώριο λάθους.

Ελπίζουμε ότι η κοπιώδης προσπάθεια του Ομίλου Αρχαιολογίας να συμβάλει ουσιαστικά και έμπρακτα στα Πανεπιστημιακά Δρώμενα, να συνεχιστεί με ζήλο και επιτυχία και στα μετέπειτα χρόνια

ΟΦΕΛΤΗΣ: Το όνομα Οφέλτης είναι η πρωιμότερη ελληνική επιγραφή που έχει βρεθεί στην Κύπρο, χαραγμένη πάνω σε σιδερένιο οβελό εντός του θαλαμοειδούς τάφου υπ' αριθμό 49 στην τοποθεσία Σκάλες της Παλαιάπαφου του 1979. Ο τάφος χρονολογείται στον 11ο-10ο αιώνα π.Χ. Ειδικοί μελετητές χρονολόγησαν την επιγραφή στα 1050 π.Χ. και αυτό έχει μεγάλη σημασία για το νησί, αφού αποτελεί την πρωιμότερη μαρτυρία ύπαρξης της ελληνικής γλώσσας στο νησί. Η επιγραφή έχει χαραχθεί στο κυπριακό συλλαβάριο και διασώζει το όνομα ενός Έλληνα, στην γενική πτώση της Αρκαδικής διαλέκτου (o-pe-le-ta-u), ένδειξη ότι στο τέλος της 2ης χιλιετίας είχε ήδη διαμορφωθεί η Κυπριακή διάλεκτος στο νησί. Το όνομα Οφέλτης είναι σχετικά σπάνιο και ανήκει σε μυθολογικό πρόσωπο. Η πρώιμη εμφάνιση της ελληνικής γλώσσας στην Παλαιάπαφο, αλλά και η εμφάνιση ελληνικών μυθολογικών ονομάτων, γεγονός που φανερώνει κάποιες μορφές σχέσεις με την Ελλάδα, έρχεται να επιβεβαιώσει τη μυθική παράδοση που θέλει τον Αγαπήνορα, αρχηγό των Αρκάδων στην τρωική εκστρατεία, να ιδρύσει την Παλαιάπαφο μετά τα τρωϊκά.

ΤΕΥΧΟΣ 10 - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2012

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

- 4 Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο
- 9 Τα τάλαντα του ναυαγίου της Άκρας Χελιδονίας και του ναυαγίου του Uluburun
- 12 Η δίωξη των Χριστιανών στη Ρώμη του Νέρωνα
- 16 Ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου στην Κωνσταντινούπολη
- 20 Ο Ιουστινιανειος Ιερός Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη
- 24 Κυπριακές Μεταλλουργικές Φαρμακευτικές Ύλες κατά τον Γαληνό
- 27 Ανασκαφές - Έρευνες 2011
- 28 Διοργάνωση διεθνούς εκπαιδευτικού σεμιναρίου με θέμα την Αρχαία Κυπριακή Μεταλλουργία από το Πανεπιστήμιο Κύπρου
- 30 Κωνσταντινούπολη 2012

ΦΟΙΤΗΤΙΚΟ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ ΟΦΕΛΤΗΣ

ΟΜΙΛΟΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΚΥΠΡΟΥ

Ιδιοκτησία:	Όμιλος Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Κύπρου
Δια νόμου Υπεύθυνος:	Σέργιος Μενελάου
Αρχισυνταξία:	Σέργιος Μενελάου
Συντακτική Ομάδα:	Μαρία Αλεξάνδρου, Σέργιος Μενελάου, Παντελίτσα Μυλωνά, Ονούφριος Οικονομίδης, Χρυσόθεμις Παπακωνσταντίνου, Χαράλαμπος Πέτσας, Σάββας Σταύρου
Διόρθωση Κειμένων:	Ονούφριος Οικονομίδης, Σέργιος Μενελάου, Χρυσόθεμις Παπακωνσταντίνου
Επιμέλεια Έκδοσης:	Σέργιος Μενελάου, Θωμάς Κωστή, Ονούφριος Οικονομίδης
Ηλεκτρονική Σελίδωση:	Θωμάς Κωστή
Εκτύπωση:	Τυπογραφεία Ζαφείρης Δημητρίου & Υιός ΛΤΔ

Χαρακτηριστικά και ιδιαιτερότητες της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο

Σέργιος Μενελάου
ΙΣΑ 4ο

Χρονολογικό και γεωγραφικό πλαίσιο:

Η μετάβαση από τη Χαλκολιθική περίοδο στην Εποχή του Χαλκού στην Κύπρο, λίγο πριν τα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ., πραγματοποιήθηκε καθυστερημένα σε σχέση με το Αιγαίο, την Ανατολία και την Εγγύς Ανατολή (3200-3000 π.Χ.). Η πρώιμη 3η χιλιετία π.Χ. στο Αιγαίο και την Ανατολία σηματοδοτεί την έναρξη της Εποχής του Χαλκού, ενώ αντίθετα στην Κύπρο κατά την 3η χιλιετία διακρίνονται δύο πολιτισμικοί ορίζοντες, η Χαλκολιθική που περιλαμβάνει μέρος της Μέσης (3000-2900) και την Ύστερη (2900/2800-2400/2300 π.Χ.), και η Εποχή του Χαλκού που περιλαμβάνει τον Πολιτισμό ή Φάση της Φιλιάς (2400-2300 π.Χ.) και την Πρωτοκυπριακή (εφεξής ΠΚ) I-III περίοδο (2300-1900 π.Χ.) (Kouka 2009, 32) (εικ. 2).

Η χρονολογική και πολιτισμική αυτή μετάβαση, η οποία ορίστηκε από

τους ερευνητές ως Φάση της Φιλιάς (2400-2300 π.Χ.), διακρίνεται από ποικιλία νέων στοιχείων τα οποία αντανακλούν μεταβολές στις οικονομικές, κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές δομές και εδραιώνονται ακόμα περισσότερο στην ΠΚ I-III περίοδο. Τα νέα αυτά στοιχεία είναι γνωστά αρχαιολογικά από οικισμούς (Κισσόνεργα-Μοσφίλια, Σωτήρα-Καμινούδια, Μαρκί-Αλώνια, Πύργος-Μαυροράχη) και νεκροταφεία (Μπέλλαπαΐς-Βουνοί, Βασίλεια-Καυκαλλιά, Φιλιά-Λαξιά του Κάσινου και Καφκάλλα, Φιλιά-Βασιλικό, Δένεια, Αρπερά, Αγία Παρασκευή-Λευκωσία, Επισκοπή, Αυδήμου, Σιρά κ.ά.) (εικ. 1). Μόνο δύο οικισμοί

της Πρωτοκυπριακής περιόδου έχουν ανασκαφεί εκτεταμένα, στη θέση Σωτήρα-Καμινούδια, η αρχιτεκτονική της οποίας χρονολογείται στην ΠΚ III περίοδο και η θέση Μαρκί-Αλώνια, στο κέντρο του νησιού, η οποία παρουσιάζει κατοίκηση από την έναρξη της ΠΚ περιόδου, δηλαδή την Φάση της Φιλιάς, μέχρι και το τέλος της ΠΚ III-ΜΚ II περιόδου.

Οι υπόλοιπες θέσεις της ΠΚ περιόδου αποτελούνται από οργανωμένα νεκροταφεία και ιδιαίτερα τα εκτεταμένα ανασκαμμένα στις θέσεις Μπέλλαπαΐς-Βουνοί, Λάπηθος-Βρύση του Μπάρμπα, Κάρμι-Λαπάτσα και Παλιάλωνα στη βόρεια πλευρά του νησιού.

Εικ. 1: Αρχαιολογικές θέσεις της Πρωτοκυπριακής και της Μεσοκυπριακής περιόδου.

1. Κισσόνεργα Π-Μ	13. Ελιά Μ	25. Γαληνόπορνη
2. Πόλις Π	14. Λάρνακας Λαπήθου Π	26. Παλαιοσκούτελα Μ
3. Αμπελικού Π	15. Μπέλλα Παίς Π-Μ	27. Νιτόβικλα Μ
4. Σόλοι Π	16. Δίκωμο Π	28. Μηλιά
5. Κατύδατα Μ	17. Κυθρέα Μ	29. Έγκωμη Μ
6. Φλάσου Π	18. Αγία Παρασκευή Π-Μ	30. Καλοψίδα Μ
7. Φιλιά Π	19. Γέρι Μ	31. Κίτιο Μ
8. Δένεια Π-Μ	20. Πολιτικό Μ	32. Αρπερά Π-Μ
9. Μύρτου Μ	21. Μαρκί Π	33. Καλαβασός Π
10. Βασίλεια Π	22. Μαθιάτης Π	34. Λεμεσός Π
11. Λάπηθος Π-Μ	23. Αλάμπρα Π-Μ	35. Επισκοπή Π-Μ
12. Καραβάς Π-Μ	24. Άγιος Ιάκωβος Μ	36. Σωτήρα Π-Μ

Ιστορία της έρευνας:

Η Πρώιμη Εποχή του Χαλκού στην Κύπρο προσδιορίστηκε για πρώτη φορά από τον J.L. Myres το 1914 στη δημοσίευση του Handbook of the Cesnola Collection of Antiquities from Cyprus, ενώ το 1926 ο Einar Gjestrad, ως επικεφαλής της Σουηδικής Αρχαιολογικής Αποστολής στην Κύπρο (1923-1931), την ονόμασε ΠΚ (2500-1900 π.Χ.), υποδιαιρώντας ακολούθως χρονολογικά την Εποχή του Χαλκού σε ΜΚ (1900-1600 π.Χ.) και ΥΚ (1600-1050 π.Χ.).

Ακολούθησαν περαιτέρω έρευνες, τόσο σε οικισμούς όσο και σε νεκροταφεία κυρίως, που τελικά διαμόρφωσαν τον χρονολογικό ορίζοντα της ΠΚ περιόδου και τον διαχώρισαν σε τέσσερις υποπεριόδους, τις οποίες ανέφερα πιο πάνω. Η μετάβαση από την Χαλκολιθική περίοδο στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού αποτέλεσε για πολλά χρόνια και συνεχίζει να αποτελεί αντικείμενο συζητήσεων ανάμεσα στους ερευνητές. Αρχικά, το 1931-32 ο Πορφύριος Δίκαιος είχε εντοπίσει και ανασκάψει ένα νεκροταφείο στη θέση Μπέλλαπαϊς-Βουνοί της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, το οποίο είχε φέρει στο φως τα πρώτα στοιχεία της περιόδου. Όταν όμως το 1942 ο Δίκαιος ανέλαβε την ανασκαφή ενός νεκροταφείου στη θέση Λαξιά του Κάσινου κοντά στην περιοχή του χωριού Φιλιά στην κοιλάδα του Οβκού και το 1951 ανέσκαψε ακόμα έναν τάφο στην τοποθεσία Καφκάλλα, διαπίστωσε ότι αντιπροσώπευαν ένα μέχρι τότε άγνωστο πολιτιστικό στάδιο, μεταγενέστερο της Χαλκολιθικής περιόδου και πρωιμότερο των ευρημάτων στους Βουνοί της ΠΚ περιόδου (Γεωργίου 2004, 73-74). Σύμφωνα με τον ίδιο, τα νέα πολιτιστικά στοιχεία ήταν αποτέλεσμα ξένων εισβολών, οι οποίοι μετά την καταστροφή της Ταρσού κατέφυγαν στην Κύπρο, ίσως αποτελούμενοι από εξερευνητές και μεταλλουργούς κυρίως προς αναζήτηση μεταλλοφόρων πηγών (Μαντζουράνη 2001, 84-5).

Ο τύπος των ευρημάτων από τότε καθιερώθηκε με την επωνυμία «της Φιλιάς», άσχετα από το όνομα της τοποθεσίας στην οποία εντοπιζόνταν. Ο Stewart το 1957 χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τον όρο «Πολιτισμός της Φιλιάς» βασιζόμενος στη διαφωνία του με τον Δίκαιο: ενώ ο Δίκαιος θεώρησε τη φάση αυτή ως ενδιάμεση μεταξύ της Χαλκολιθικής περιόδου και της Χαλκοκρατίας, ο Stewart τη θεώρησε ως ένδειξη ενός πολιτιστικού φαινομένου της βόρειας και βορειοδυτικής Κύπρου, σύγχρονου με την ΠΚ I-II. Ο Stewart το 1948 ήταν σε θέση να σημειώσει ότι τοπικές διαφοροποιήσεις στο στυλ είναι εμφανείς από την ΠΚ I αλλά γίνονται πιο ξεκάθαρες κατά την ΠΚ III. Ωστόσο ο

Stewart δεν ανέπτυξε κάποια εξήγηση για την ανάπτυξη των κατά τόπους διαφοροποιήσεων (Frankel 2009, 18). Η εμφάνιση νεωτερισμών στον υλικό πολιτισμό της Κύπρου ερμηνεύθηκε από τον Δίκαιο ως αποτέλεσμα επίδρασης ενός ξένου πληθυσμιακού στοιχείου, που έφτασε από την Μικρά Ασία και εγκαταστάθηκε στην Κύπρο, ενώ ο Stewart υποστήριξε πως η Χαλκοκρατία αποτελεί ομαλή μετεξέλιξη του ντόπιου Χαλκολιθικού πολιτισμού, χωρίς επίδραση από εξωγενείς παράγοντες.

Ακολούθησαν οι ανασκαφές στις θέσεις της Ύστερης Χαλκολιθικής περιόδου (Κισσόνεργα-Μοσφίλια, Λέμπα-Λάκκους), όπου εντοπίστηκαν νεωτερισμοί στην κεραμική, υποδεικνύοντας έτσι πως οι αλλαγές που χαρακτήριζαν μέχρι τότε τη Φάση της Φιλιάς ήταν μια μακρόχρονη διαδικασία. Η θεωρία αυτή εμπλουτίστηκε με τα πορίσματα της ανασκαφής του σημαντικότερου ίσως οικισμού, στη θέση Μαρκί-Αλώνια κατά τη δεκαετία του 1990 από τους J. Webb και D. Frankel, όπου αποκαλύφθηκε για πρώτη φορά μια συνεχής στρωματογραφική ακολουθία που καλύπτει όλη την ΠΚ περίοδο.

Οι ανασκαφείς υποστήριξαν μια πιο εξελιγμένη θεωρία, σύμφωνα με την οποία υπήρξαν μικρής κλίμακας μετακινήσεις πληθυσμών από την Ανατολία, επακόλουθη ειρηνική συνύπαρξη με ντόπιους οικισμούς, χρονολογική συνύπαρξη οικισμών με νέα στοιχεία της ΠΚ περιόδου, οι οποίοι ιδρύθηκαν από μετανάστες και άλλους που συνέχιζαν με τον χαλκολιθικό τρόπο ζωής, αφομοιώνοντας τελικά διάφορα χαρακτηριστικά που δημιούργησαν έναν κοινό πολιτισμικό Χαλκοκρατικό ορίζοντα στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ. (Γεωργίου 2004, 80). Ωστόσο η επικρατέστερη άποψη σήμερα, τείνει προς έναν επιστημονικό συνδυασμό των πιο πάνω θεωριών. Αν και οι ερευνητές συμφωνούν ως προς την πηγή προέλευσης των νεωτερισμών (Ανατολία), οι ερμηνείες ποικίλουν σχετικά με το πότε ξεκίνησαν οι επαφές, που οδήγησαν στις αλληλεπιδράσεις και τελικά στην εγκατάσταση πληθυσμών και ιδεών, και στη μορφή της διαδικασίας με την οποία έφτασαν στο νησί (Frankel 2000, 179-183• Webb and Frankel 2007, 191):

1. Αποτέλεσμα εσωτερικών διαδικασιών, που οφείλονται σε επαφές και αλληλεπιδράσεις με την Ανατολία και ακόλουθη μετακίνηση ιδεών και τεχνέργων από μεταλλοτεχνίτες, που περιοδικά φτάνουν στο νησί προς αναζήτηση πηγών χαλκού, χωρίς όμως να υφίσταται μόνιμη εγκατάσταση,
2. ή αποτέλεσμα μετακινήσεων πληθυσμών τεχνολογικά και κοινωνικά πιο

DATE	CRETE	MAINLAND GREECE	CYCLADES	EAST AEGEAN ISLANDS	LIMAN TEPE	TROY	TARSUS	ANATOLIA	CYPRUS
2000	EM III	EH III	EM III Phylakopi I	Koukonissi	IV	V IV		EB III B	EC III
2200						III	EB III B	EB III A EB II final	EC I-II
2400	EM IIB	EH II late Lefkandi I	EM II late Kastri	Poliochni Yellow		II late	EB III A	EB II late	Philia
2600	EM IIA	EH II early	EC II early Keros-Syros	Poliochni Red	V	II early		EB II	
2800				Poliochni Green		I late		EB II early	LCh
3000	EM I	EH I	Kampos EC I	Poliochni Blue	VI	I middle	EB I	EB I	
					VII	I early		LCh	MCh

Εικ. 2: Χρονολογικός πίνακας θέσεων του Αιγαίου, της Ανατολίας και της Κύπρου
(Κουκά 2009)

προηγμένων, ιδεών και υλικών αγαθών από την νοτιοδυτική Ανατολία στην Κύπρο, διαδικασία η οποία οδήγησε στην αφομοίωση και προσαρμογή των ξένων στοιχείων με τα ντόπια από μια ανερχόμενη Κυπριακή ελίτ (Κουκά 2009, 36· Κουκά 2011, 43), αλλά και σε κοινωνικές αλλαγές ικανές να μετασχηματίσουν την ταυτότητα του νησιού (Bolger 2007, 164).

Ως προς τον χρονολογικό προσδιορισμό της έναρξης αυτών των επαφών της Κύπρου με την Ανατολία, διατυπώθηκε η ερμηνεία της διατήρησης επαφών του νησιού με τη νοτιοδυτική Ανατολία από το 3000-2400 π.Χ., όπως διαπιστώθηκε μέσα από τις μελέτες του υλικού πολιτισμού της Ύστερης Χαλκολιθικής περιόδου στις θέσεις Κισσόνεργα-Μοσφίλια, Λέμππα-Λάκκους, Σουσκίου-Βαθυρκάκας και Σουσκίου-Λαόνα (Κουκά 2006, 70). Η μετάβαση από την Ύστερη Χαλκολιθική περίοδο στη Φάση της Φιλιάς και η εισαγωγή νέων στοιχείων, στα οποία θα αναφερθώ παρακάτω, εξαιτίας της μετακίνησης πληθυσμών, στο β' μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ., οφείλονται στη διατήρηση αυξημένων επαφών με την Ανατολία ήδη από το α' μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ. (Peltenburg 2007, 144), που οδήγησαν σε μακροπρόθεσμες σύνθετες πολιτισμικές διαδικασίες (Bolger 2007, 164-7). Εξάλλου, η θέση Κισσόνεργα-Μοσφίλια είναι η μόνη που παρέχει πληροφορίες για τη στρωματογραφική συνέχεια μεταξύ της Ύστερης Χαλκολιθικής περιόδου και της Φάσης της Φιλιάς, πιστοποιώντας την ύπαρξη μερικών από τα καινοτόμα στοιχεία ήδη από το πρώτο μισό της 3ης χιλιετίας π.Χ. (Peltenburg 2007, 151· Μαντζουράνη 2001, 86). Επομένως υπήρχαν πολλαπλά διαπλεκόμενα δίκτυα επαφών στην Ανατολική Μεσόγειο, με την δυτική Ανατολία να κατέχει διακριτή θέση. Όπως το Αιγαίο έτσι και η Κύπρος επιδεχόταν έμμεσες επιδράσεις από την Ανατολία κατά το α' μισό της 3ης χιλιετίας, την οποία διαδέχθηκαν στα μέσα της ίδιας χι-

λιετίας πιο εκτεταμένες επαφές που περιλάμβαναν και μεταναστεύσεις (Peltenburg 2007, 154).

Φάση της Φιλιάς:

Η Φάση ή Πολιτισμός της Φιλιάς είναι σύγχρονη με τους πολιτισμούς του Λευκαντί Ι/Καστρί στο Αιγαίο και με το ονομαζόμενο Anatolian Trade Network ή Great Caravan Route της Ανατολίας (Κουκά 2011, 46). Η μετάβαση από τη Χαλκολιθική στην Εποχή του Χαλκού συνεπάγεται κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές και πολιτιστικές αλλαγές (Frankel 2000, 168-177).

Ανάμεσα στις αλλαγές που συμβαίνουν στην ΠΚ περίοδο και συγκεκριμένα στη Φάση της Φιλιάς, είναι η ίδρυση νέων οικισμών κοντά στις χαλκοφόρες πηγές των παρυφών του Τροόδους και η χρήση τετράπλευρων κτηρίων σε πυκνή, προσθετική διάταξη σε αντίθεση με τα κυκλικά κτίσματα της προηγούμενης περιόδου, η τεχνολογική ανάπτυξη έκδηλη στις νέες κεραμικές παραδόσεις (χρήση της ερυθροσιλβωτής κεραμικής με εγχάρακτη διακόσμηση σε νέα σχήματα και διακόσμηση, αντανακλώντας νέες συνήθειες βρώσης και πόσης, σε αντίθεση με την ερυθρή γραπτή σε λευκό βάθος κεραμική της Χαλκολιθικής, αλλά και εμφάνιση μαγειρικών σκευών που τοποθετούνται άμεσα στη φωτιά, εντοπισμός εστιών και πήλινων βάσεων για υποδοχή αγγείων· άρα εμφανίζονται νέες μέθοδοι προετοιμασίας φαγητού) (Frankel 2000, 171), η ανάπτυξη της υφαντικής τέχνης με την χρήση νέων τύπων σφονδυλιών και υφαντικών βαρών αμφικωνικού σχήματος σε αντίθεση με τη χρήση δισκοειδών σφονδυλιών, η χρήση λαξευτών θαλαμοειδών τάφων και πιθοταφών σε οργανωμένα νεκροταφεία εκτός των οικισμών, η εντατικοποίηση της αγροτικής οικονομίας, η επανεισαγωγή των βοοειδών τα οποία απουσιάζουν από την Κυπριακή οικονομία από την Νεολιθική περίοδο, η εισαγωγή των ημιόνων και η χρήση του αρότρου, η ανάπτυξη της μεταλλοτεχνίας του αρσενικούχου και κασσιτερούχου χαλκού σε αντίθεση με τη χρήση αυτοφυούς χαλκού, η συστηματική εξόρυξη και εξαγωγή του χαλκού, αλλά και η εισαγωγή κραμάτων, ο έλεγχος παραγωγής και διακίνησης αγαθών και η ανάπτυξη του διαθαλάσσιου εμπορίου με συμμετοχή της Κύπρου στα εμπορικά δίκτυα της Μεσογείου (Frankel 2002, 175· Κουκά 2006, 67-8· Κουκά 2009, 36).

Σχετικά με την πολιτική σύνθεση φαίνεται πως στη Χαλκολιθική περίοδο υπάρχει ένα χαμηλό επίπεδο ιεραρχίας, όπου συγκεκριμένες ομάδες διαχειρίζονται περιορισμένες πηγές φυσικού πλούτου (πι-

κρόλιθος), ενώ αντίθετα στην ΠΚ περίοδο αυξάνονται οι οικισμοί και αναπτύσσεται μια πλεονασματική οικονομία και εκμετάλλευση των χαλκοφόρων πηγών, η οποία οδηγεί σε μια κοινωνική πολυπλοκότητα (Frankel 2002, 173). Κατά τη διάρκεια λοιπόν της ΠΚ περιόδου, πιστοποιείται μια διαδικασία ανάπτυξης προς μια αυξημένη κοινωνική διαφοροποίηση με την εμφάνιση της ελίτ. Ωστόσο, η επισκευή και επαναχρησιμοποίηση των οικιών από τη θέση Μαρκί-Αλώνια σε συνδυασμό με τη συνέχιση χρήσης πολλαπλών οικογενειακών τάφων, υποδηλώνουν την περιορισμένη ύπαρξη κοινωνικής διαστρωμάτωσης, ενώ οι τεχνολογικές και άλλες αλλαγές δεν απευθύνονταν μόνο σε μια οικονομική ελίτ αλλά άσκησαν επίδραση στην καθημερινή ζωή ολόκληρης της κοινότητας (Steel 2004, 128). Επίσης, δεν πιστοποιείται διαφοροποίηση στην αρχιτεκτονική των οικιών αλλά ούτε ύπαρξη κοινοτικών αποθηκών και η κεραμική παράγεται σε οικιστικά πλαίσια με παραλλαγές που υποδηλώνουν την ύπαρξη διακοινοτικών σχέσεων (Frankel 2002, 173-4). Αν και υπάρχουν τάφοι μεγαλύτερου μεγέθους από άλλους και πλουσιότεροι, ωστόσο αυτό δεν φανερώνει την ύπαρξη ενός προτύπου ανισοτήτων σε όλες τις θέσεις εκτός ίσως από τη θέση Λάπηθο-Βρύση του Μπάρμπα. Άρα σε αντίθεση με την Νεολιθική και Χαλκολιθική περίοδο, στην ΠΚ δεν υφίστανται ξεκάθαρες ενδείξεις μιας κοινωνικής ανισότητας αλλά ένα μάλλον σταθερό σύστημα.

Ο χρονολογικός και πολιτισμικός αυτός ορίζοντας, ο οποίος αποτελεί την έναρξη της ΠΚ περιόδου, είναι γνωστός κυρίως από νεκροταφεία (Βασιλεία-Αλώνια, Βασιλεία-Καυκαλλιά, Φιλιά-Λαζιά του Κάσινου, Φιλιά-Καφκάλλα, Φιλιά-Βασιλικό, Μαρκί-Αλώνια, Δένεια, Λευκωσία-Αγία Παρασκευή, Σωτήρα-Καμινούδια κ.ά) και ελάχιστους οικισμούς (Μαρκί-Αλώνια, Κυρά-Αλώνια, Φιλιά-Δράκος Β(;)). Πιστοποιήθηκε για πρώτη φορά σε ένα νεκροταφείο στη θέση Λαζιά του Κάσινου, ενώ συνολικά έχουν ταυτιστεί 19 εξακριβωμένες και 14 πιθανές θέσεις, εκ των οποίων οι περισσότερες είναι τοποθετημένες στα βόρεια και βορειοδυτικά του νησιού (Webb and Frankel 1999, 7-14). Πρόκειται ουσιαστικά για την εμφάνιση ενός τεχνολογικά και πολιτισμικά πιο εξελιγμένου «ορίζοντα», ιδιαίτερα στους τομείς της τεχνονομίας (κεραμική, μεταλλουργία) και των συμβολικών πρακτικών (Μαντζουράνη 2001, 83). Τα νέα πολιτιστικά στοιχεία παρουσιάζουν ομοιότητες με τα πολιτιστικά στοιχεία που συνθέτουν την Πρωτοχαλκή II περίοδο στη νότια παράκτια Μικρά Ασία και ιδιαίτερα

στην Ταρσό της Κιλικίας, αν και παρατηρείται απουσία του κοινοτικού συμβολισμού στην Κύπρο σε αντίθεση με την Ανατολία και ανάπτυξη ενός προσωπικού συμβολισμού (Kouka 2011, 47-50).

Πρωτοκυπριακή I-III:

Η ακριβώς επόμενη περίοδος που διαδέχτηκε την φάση της Φιλιάς, χαρακτηρίζεται από την ίδρυση περισσότερων ανεξάρτητων οικισμών. Τα στοιχεία προέρχονται από ανασκαφές σε νεκροταφεία κυρίως (Βασιλεία, Φιλιά, Κοτσιάτης, Δένεια-Καφκάλλα και Μάλι, Λευκωσία-Αγία Παρασκευή, Πύργος Λεμεσού, Επισκοπή-Παμπούλα, Ψεμματισμένος-Τρέλλουκας, Αλάμπρα-Μαυρόγι, Αυδήμου-Αμπελόβουνος, Καλαβασός-Παμπούλες, Λάπηθος-Βρύση του Μπάρμπα, Κάρμι-Λαπάτσα και Παλιάλωνα) (Webb and Frankel 2009a,b) και ελάχιστους οικισμούς (Μαρκί-Αλώνια, Σωτήρα-Καμινούδια) (Webb 2009). Τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν αυτή την περίοδο είναι η αύξηση του πληθυσμού, η οποία είναι εμφανής στην αύξηση των οικισμών (170 θέσεις) και της έκτασης των νεκροταφείων, τα οποία αντιστοιχούσαν περισσότερα από ένα σε κάθε οικισμό, η βελτίωση της αγροτικής οικονομίας, η επέκταση των τεχνολογικών κατακτήσεων της προηγούμενης φάσης, η ενίσχυση της περίτεχνης κεραμικής παραγωγής που ξεχωρίζει για την ποικιλία σχημάτων και διακόσμησης κ.ά. (Κουκά 2006, 76).

Μέσα από τη μελέτη της κεραμικής, ειδωλοπλαστικής, μεταλλοτεχνίας λαμβάνουμε πληροφορίες για την κοινωνικοοικονομική και πολιτική σύνθεση της Πρωτοκυπριακής περιόδου (Μαντζουράνη 2001, 114-6). Συγκεκριμένα, η εμφάνιση μιας κεραμικής ποικιλίας και ιδιαίτερα των μεγάλων αποθηκευτικών αγγείων, η χρήση σημείων από τους κεραμείς, η ανάπτυξη της ειδωλοπλαστικής και η αφηγηματικότητα των σύνθετων αγγείων και πήλινων ομοιωμάτων, η ευρύτερη χρήση σφονδουλίων, η εκμετάλλευση των χαλκούχων κοιτασμάτων και κατεργασία του μετάλλου και η ακόλουθη παρουσία χάλκινων κυρίως κοσμημάτων, όπλων και εργαλείων σε τάφους υποδηλώνουν την εμφάνιση εξειδίκευσης εργασίας και διοικητικής οργάνωσης και την έναρξη μιας κοινωνικής διαφοροποίησης μεταξύ των μελών μιας κοινότητας, αλλά και των διαφόρων κοινοτήτων μεταξύ τους.

Ιδιαίτερα οι τάφοι της Πρωτοκυπριακής III περιόδου, όσον αφορά τα κτερίσματα και την αρχιτεκτονική τους διαμόρφωση, υποδηλώνουν την ύπαρξη κοινωνικής διαστρωμάτωσης και ανάπτυξης μιας οικονομικής τάξης των ελίτ για παράδειγμα ο εντοπισμός εξωτικών ει-

Βιβλιογραφία:

Bolger, D. 2007: 'Cultural interaction in 3rd millennium BC Cyprus: evidence of ceramics', 163-188 in Antoniadou, S. and Pace, A. (eds.), *Mediterranean Crossroads*, Athens: Pierides Foundation.

Γεωργίου, Γ. 2004: '«Ο πολιτισμός της Φιλιάς»: Ανάπτυξη του προβλήματος και του προβληματισμού», *RDAC*, 73-84.

Frankel, D. 2000: 'Migration and ethnicity in prehistoric Cyprus: technology as habitus', *European Journal of Archaeology* 3, 167-87.

Frankel, D. 2002: 'Social Stratification, Gender and Ethnicity in Third Millennium Cyprus', 171-177 in Bolger, D. and Serwint, N. (eds.), *Engendering Aphrodite. Women and Society in Ancient Cyprus*. Boston, Massachusetts: American Schools of Oriental Research, London, Gloria, ed., ASOR Archaeological Reports 7, CAARI Monographs 3.

Frankel, D. 2009: 'What do we mean by 'Regionalism'?', 15-25 in Hein, I. (ed.), *The Formation of Cyprus in the 2nd Millennium B.C. Studies in Regionalism during the Middle and Late Bronze Ages. Proceeding of a workshop held at the 4th Cyprological Congress, May 2nd 2008*, Lefkosia, Cyprus, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 2009.

Κουκά, Ο. 2006: 'Η «Προϊστορική» Χαλκοκρατία: Πρώιμη και Μέση Εποχή του Χαλκού', *Ιστορία των Ελλήνων*, Κύπρος, τόμος 19, εκδόσεις ΔΟΜΗ Α.Ε., Αθήνα, 64-89.

Kouka, O. 2009: 'Cross-cultural links and elite identities: the Eastern Aegean/Western Anatolia and Cyprus from the early third millennium through the early second millennium BC', 31-47 in Karageorghis, V. and Kouka, O. (eds.), *Cyprus and the East Aegean: Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC, Proceedings of the International Archaeological Symposium – Pythagoreion Samos, 17th -18th October 2008*, A.G. Leventis Foundation. Nicosia.

Βιβλιογραφία: (συνέχεια)

Kouka, O. 2011: 'Symbolism, ritual feasting and ethnicity in Early Bronze Age Cyprus and Anatolia', 43-56 in Karageorghis, V. and Kouka, O. (eds), *On Cooking Pots, Drinking Cups, Loomweights and Ethnicity in Bronze Age Cyprus and Neighbouring Regions. An International Archaeological Symposium held in Nicosia, November 6th-7th 2010*, The A.G. Leventis Foundation, Nicosia.

Μαντζουράνη, Ε. 2001: *Η Αρχαιολογία της Προϊστορικής Κύπρου*, Ινστιτούτο του Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα.

Peltenburg, E. 2007: 'East Mediterranean interactions in the 3rd Millennium BC', 141-161 in Antoniadou, S. and Pace, A. (eds.), *Mediterranean Crossroads*, Athens: Pierides Foundation.

Steel, L. 2004: *Cyprus Before History. From the Earliest Settlers to the End of the Bronze Age*, London, Duckworth and Co.

Webb, J. 2009: 'Keeping House: our developing understanding of the Early and Middle Cypriot household (1926-2006)', 255-67 in *Medelhausemuseet. Focus on the Mediterranean 5. Proceedings from the International Conference 'Finds and Results from the Swedish Cyprus Expedition 1927-1931: A Gender Perspective'*. Stockholm.

Webb, J. M. and Frankel, D. 1999: 'Characterizing the Philia Facies: Material Culture, Chronology, and the Origin of the Bronze Age in Cyprus', *American Journal of Archaeology*, Vol. 103, No. 1, 3-43.

Webb, J. and Frankel, D. 2007: 'Identifying population movements by everyday practice: the case of 3rd millennium Cyprus', 189-216 in Antoniadou, S. and Pace, A. (eds.), *Mediterranean Crossroads*, Athens: Pierides Foundation.

Webb, J. and Frankel, D. 2009a: 'A funerary deposit from Early Bronze Age Cyprus', *MUSE. Annual of the Museum of Art and Archaeology*, University of Missouri-Columbia 42 (2008), 15-30.

Webb, J. and Frankel, D. 2009b: 'Exploiting a damaged and diminishing resource: survey, sampling and society at a Bronze Age cemetery complex in Cyprus', *Antiquity* 83, 54-68.

σηγμένων αντικειμένων μας πληροφορεί για την οικονομική και πολιτική κατάσταση του κατόχου τους. Οι ελίτ έχουν στην κατοχή τους μεγάλο αριθμό μεταλλικών αντικειμένων (π.χ. αιχμές δοράτων με αγκιστροειδή απόληξη), τα οποία σε αντίθεση με άλλα αντικείμενα παρέμειναν अपαράλλαχτα με την πάροδο του χρόνου και παρουσιάζουν ομοιότητες με παρόμοια παραδείγματα από την Ανατολία. Εμφανίζεται μια νέα πολιτική και οικονομική ελίτ, η οποία βασίζεται σε κληρονομική εξουσία, και προβαίνει σε ίδρυση κέντρων σε κομβικά σημεία για έλεγχο της παραγωγής και διακίνησης χαλκού, αλλά είναι υπεύθυνη και για την εισαγωγή εξωτικών αγαθών• είναι ιδιαίτερα εμφανές σε τάφους της βόρειας ακτής (Βασιλεία-Καυκαλλιά, Μπέλλαπαίς-Βουνοί, Λάπηθος-Βρύση του Μπάρμπα, Κάρμι-Λαπάτσα και Παλιάλωνα).

Η Πρωτοκυπριακή ΙΙΙ περίοδος διακρίνεται από ομοιογένεια και χαρακτηρίζεται ως πολιτιστική κοινή για το νησί (Μαντζουράνη 2001, 88). Αποτελεί ουσιαστικά την περίοδο κατά την οποία φτάνουν στο απόγειο τους οι νεωτερισμοί που επήλθαν στις προηγούμενες υποπεριόδους, και οι οποίοι θα συνεχίσουν ακόμα πιο εξελιγμένοι κατά την επόμενη περίοδο, τη Μεσοκυπριακή.

Συμπεράσματα:

Στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού διαμορφώνονται νέες και σύνθετες οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές, που τη διαφοροποιούν από τη Νεολιθική και τη Χαλκολιθική Εποχή. Η έναρξη ωστόσο της Πρωτοχαλκής περιόδου στην Κύπρο, δηλαδή η Φάση ή Πολιτισμός της Φιλιάς, αν και προχωρά καθυστερημένα σε σχέση με άλλες περιοχές στην Εποχή του Χαλκού, είναι μια περίοδος έντονων αλλαγών οι οποίες αντανακλώνται στον υλικό πολιτισμό και αναπτύσσονται σταδιακά μέχρι να παγιωθούν ενιαία σε ολόκληρο το νησί κατά την τελευταία φάση της περιόδου, την Πρωτοκυπριακή ΙΙΙ.

Κατά την Πρωτοκυπριακή περίοδο παρατηρείται η έναρξη μικρής κλίμακας ανταλλαγών τόσο ενδοκοινωνικών όσο και με εξωτερικούς παράγοντες, εισαγωγών και εξαγωγών κυρίως κεραμικής και μεταλλικών κραμάτων, από τις περιοχές του Αιγαίου, Ανατολίας, Αιγύπτου και Εγγύς Ανατολής. Σχετικά με την κεραμική, παρατηρούνται αλλαγές ήδη κατά την μετάβαση από την Μέση Χαλκολιθική στην Ύστερη, με την εμφάνιση νέων τύπων που περιλαμβάνουν αγγεία πόσεως με προχοές, φλάσκες, που σχετίζονται με κοινωνικοοικονομικές και πολιτισμικές αλλαγές αλλά και την υιοθέτηση νέων πρακτικών κατανάλωσης ποτών, νέων τύπων

μικρών φιαλών, που υποδηλώνουν νέους τρόπους προετοιμασίας και κατανάλωσης φαγητών. Η εξάπλωση των μικρών αγγείων και των αγγείων με προχοές σχετίζεται μάλλον με την διαδεδομένη κατανάλωση κρασιού όπως και στο Αιγαίο και τη δυτική Ανατολία της Πρωτοχαλκής ΙΙ περιόδου, υποδηλώνοντας επομένως την διατήρηση αλληλεπιδράσεων μεταξύ αυτών των περιοχών και της Κύπρου και την υιοθέτηση στοιχείων και νεωτερισμών στην πρώιμη φάση της Πρωτοκυπριακής περιόδου (Peltenburg 2007, 145-7).

Το δίκτυο ανταλλαγών και αλληλεπιδράσεων της Κύπρου με την Ανατολία, πιστοποιείται όμως ήδη από την Ύστερη Χαλκολιθική περίοδο, και αρχίζει να εξελίσσεται κατά την μετάβαση στην Κυπριακή Χαλκοκρατία. Επομένως υπήρχαν πολλαπλά διαπλεκόμενα δίκτυα επαφών στην Ανατολική Μεσόγειο, με τη δυτική Ανατολία να κατέχει διακριτή θέση.

Για την κατανόηση των αλλαγών που σχετίζονται με την εμφάνιση της Πρωτοχαλκής στην Κύπρο είναι αναγκαία η εξέταση των κοινωνικοοικονομικών εξελίξεων στο νησί πριν το 2500 π.Χ. όταν οι παραδοσιακές δομές άρχισαν να μετασχηματίζονται με την εισροή τεχνέργων, πολιτισμικών πρακτικών, ιδεών και ανθρώπων από τις γύρω περιοχές. Οι αλλαγές αυτές εδραιώθηκαν ωστόσο στην λεγόμενη Φάση της Φιλιάς και εξελίχθηκαν ακόμα περισσότερο κατά τη διάρκεια της Πρωτοκυπριακής Ι-ΙΙΙ περιόδου.

Δημιουργούνται λοιπόν σταδιακά νέες κοινωνικές πεποιθήσεις, οι οποίες αντανακλώνται στις πολυδάπανες ταφικές τελετουργικές πρακτικές. Πρόκειται για ευκαιρία ορισμένων κοινωνικών ομάδων ή ατόμων να επιδείξουν την κοινωνική τους ταυτότητα, αλλά αποτελεί και μέσο διασφάλισης της σχέσης μεταξύ αυτών και των προγόνων τους μέσω ενός πρακτικού και υλικού συμβολισμού και κίνητρο για εντατικοποίηση της παραγωγής χαλκού και ανάπτυξης δικτύων ανταλλαγών. Επιτυγχάνεται επομένως, μέσω αυτών των μηχανισμών, η σύσφιξη των συγγενικών δεσμών και η δημόσια επιβεβαίωση της κοινωνικής θέσης και του πλούτου μιας ομάδας μέσω επένδυσης σε δαπανηρές γιορτές.

Με όσα αναφέρθηκαν παραπάνω και μέσω της μελέτης των χαρακτηριστικών του πολιτισμικού ορίζοντα της Φιλιάς και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού στην Κύπρο, πιστοποιείται από τη μία η ιδιαιτερότητα και από την άλλη η ομοιότητα των αρχαιολογικών καταλοίπων, τεχνέργων και πρακτικών του Πρωτοκυπριακού πολιτισμού με τους πολιτισμούς του ανατολικού Αιγαίου και της δυτικής-κεντρικής Ανατολίας.

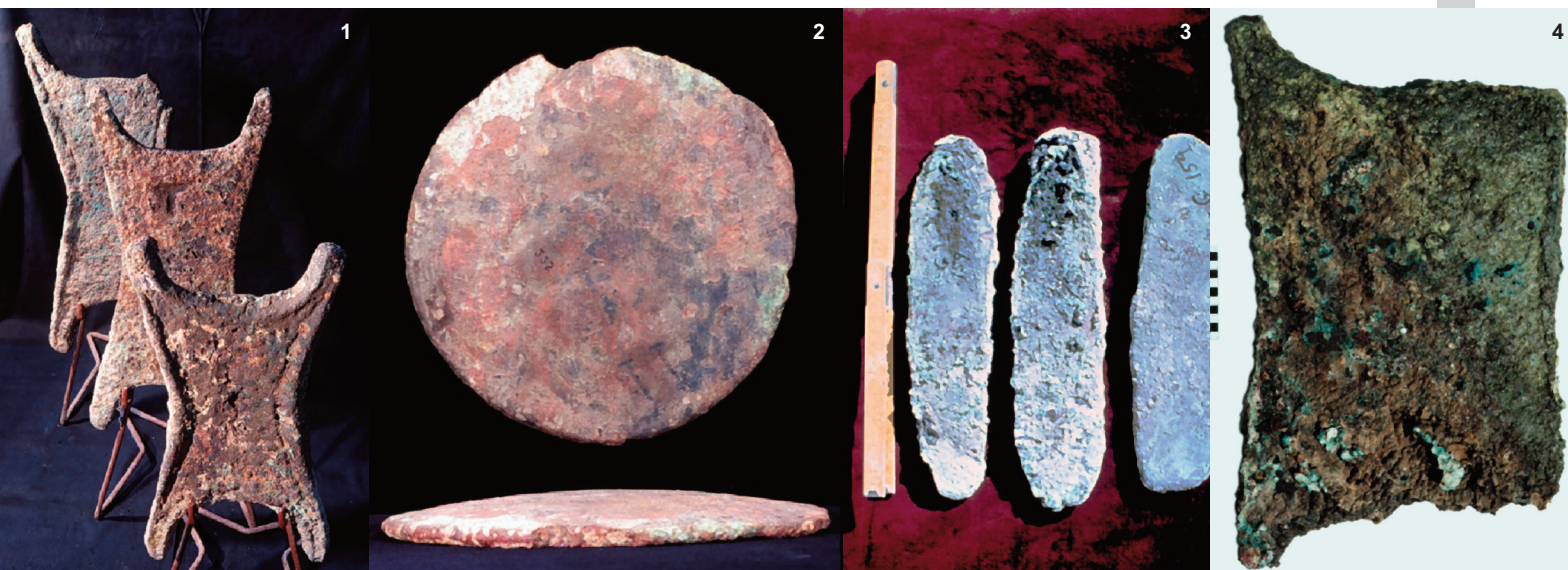
Τα τάλαντα του ναυαγίου της Άκρας Χελιδονίας και του ναυαγίου του Uluburun

Μια από τις σημαντικότερες πηγές πληροφόρησης για τα τάλαντα και για τον τρόπο διεξαγωγής του εμπορίου τους κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Μεσόγειο, προσφέρουν τα ναυάγια, στα οποία εντοπίστηκαν οι μεγαλύτερες μέχρι τώρα ποσότητες άθικτων ταλάντων. Η ανακάλυψή τους, αν και κάπως καθυστερημένη λόγω της αργοπορημένης ανάπτυξης της ενάλιας αρχαιολογίας, προσέθεσε σημαντικές πληροφορίες και λεπτομέρειες για τα τάλαντα, τις οποίες δεν μπόρεσαν να μας δώσουν οι χερσαίες αρχαιολογικές θέσεις.

καπετάνιου μαζί με τα υπάρχοντά του και ότι όλα έχουν το ίδιο βάρος (1 kg), οδήγησε τους μελετητές στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για κάποιου είδους συναλλάγμα (Bass 1967, 82). Από καθαρό χαλκό ήταν κατασκευασμένα μόνο τα τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού, ενώ από μπρούντζο ήταν κατασκευασμένα τα δισκοειδή τάλαντα (87.28% χαλκό και 7.077% κασσίτερο) και τα τάλαντα σε σχήμα επίπεδης ράβδου (94.01% χαλκός, 5.27% κασσίτερος).

Το βάρος των ταλάντων δεν είναι σταθερό αλλά διαφέρει αρκετά, αφού η

Μαρία Αλεξάνδρου
2ο έτος μεταπτυχιακό
European master in
classical cultures

Το ναυάγιο της Άκρας Χελιδονίας

Το ναυάγιο της Άκρας Χελιδονίας, το οποίο ανασκάφηκε το 1967 από τον διακεκριμένο αρχαιολόγο George Bass, ήταν αυτό που έδωσε στην επιστημονική κοινότητα σημαντικές πληροφορίες όχι μόνο για τη διακίνηση του χαλκού. Πρόκειται για ένα πλοίο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (12ο αι. π.Χ.), που μετέφερε χαλκό και μπρούντζο. Συγκεκριμένα το φορτίο του πλοίου αποτελείται από 34 τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού (εικ. 1), συνολικού βάρους ενός τόνου, 20 δισκοειδή τάλαντα (εικ. 2), από τα οποία 12 ήταν ακέραια και 8 σχεδόν ακέραια, όπως επίσης και 19 επίπεδα, ραβδοειδή τάλαντα (εικ. 3). Το γεγονός ότι όλα τα ραβδοειδή τάλαντα βρέθηκαν στην καμπίνα του

διαφορά ανάμεσα στο βαρύτερο και στο ελαφρύτερο τάλαντο είναι 13 kg. Σύμφωνα με τον Bass (1967, 71), δε φαίνεται να υπάρχει κάποια αναλογία ως προς τη διαφορά βάρους. Για αυτό τον λόγο άλλωστε, οι μελετητές υποστηρίζουν ότι τα τάλαντα έπρεπε να ζυγιστούν προσεκτικά πριν πωληθούν ή αποθηκευτούν, όπως φαίνεται και μέσα από σύγχρονες αναφορές, όπως οι δύο πινακίδες από την Κνωσό, οι οποίες απεικονίζουν τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού με κλίμακες και αριθμούς (Ventris-Chadwick 1959, 57; Bass 1967, 71). Λόγω λοιπόν του ασταθούς βάρους των ταλάντων καταρρίπτεται η θεωρία που θέλει τα τάλαντα ένα είδος συναλλάγματος (Bass 1967, 71). Το γεγονός ότι στο ναυάγιο βρέθηκαν 5 μισά

Εικ. 1. Τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού

Εικ. 2. δισκοειδή τάλαντα (bun ingots)

Εικ. 3. ραβδοειδή τάλαντα (slab ingots)

Εικ. 4. Τάλαντο με δύο λαβές

(<http://www.inadiscover.com>)

τάλαντα, το κόψιμο των οποίων φαίνεται να είναι εσκεμμένο, αποδυναμώνει τη θεωρία, σύμφωνα με την οποία το σχήμα δοράς βοδιού υιοθετήθηκε σε μια πρώιμη φάση συναλλαγής, για να υποδηλώσει ότι ένα τάλαντο αντιστοιχούσε στην τιμή ενός βοδιού (Seltman 1924, 4-5; Bass 1967, 69). Αντιθέτως, τα τεμαχισμένα κομμάτια αποδεικνύουν ότι ο τεμαχισμός ήταν επιβεβλημένος, αφού στις καμίνους μόνο περιορισμένη ποσότητα μετάλλου μπορούσε να λιώσει. Επιπλέον, ο Bass για να αποδείξει ότι τα τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού δεν ήταν ένα είδος συναλλαγματος, παραπέμπει σε τοιχογραφίες στην Αίγυπτο, οι οποίες εκτός από τάλαντα χαλκού εικονίζουν και τάλαντα άλλων μετάλλων που επίσης έχουν σχήμα δοράς βοδιού. Αυτό αποδεικνύει ότι όχι μόνο ο χαλκός αλλά και άλλα τάλαντα με μικρότερη ή μεγαλύτερη αξία από τον χαλκό χύνονταν σε καλούπια που είχαν το σχήμα δοράς βοδιού.

Μεγάλο μυστήριο για τους αρχαιολόγους αποτελεί η σημασία και η χρησιμότητα των συμβόλων που βρέθηκαν χαραγμένα πάνω στα τάλαντα, αφού μέχρι σήμερα δεν έγινε κατορθωτό να αναγνωριστεί η γραφή, στην οποία ανήκουν. Ο Bass είναι βέβαιος ότι αυτά τα σύμβολα δε δηλώνουν το βάρος των τάλαντων, αφού σε τάλαντα ίδιου βάρους εντοπίζουμε διαφορετικά σύμβολα. Επίσης δε δηλώνουν τον χώρο κατασκευής τους, αφού σε τάλαντα διαφορετικού τύπου εντοπίζουμε τα ίδια σύμβολα, ενώ σε τάλαντα ίδιου τύπου, διαφορετικά. Επειδή πολλά τάλαντα βρέθηκαν ήδη σπασμένα μέσα στο πλοίο, αυτό είναι μια ένδειξη ότι τα σύμβολα αυτά δεν δήλωναν τον προορισμό των τάλαντων (Bass 1967, 74). Πολύ ενδιαφέρουσα είναι η παρατήρηση ότι τα τάλαντα που έφεραν το στρογγυλό σύμβολο με τον σταυρό, αν και διαφορετικά μεταξύ τους ως προς το βάρος, μέγεθος και σχήμα, ωστόσο ήταν όλα τοποθετημένα κοντά στην πρύμνη (Bass 1967, 73). Ίσως αυτό το σύμβολο να υποδήλωνε σε ποιο ακριβώς μέρος του πλοίου θα έπρεπε να τοποθετηθούν τα συγκεκριμένα τάλαντα.

Εξίσου δύσκολο είναι να απαντηθεί και το ερώτημα που αφορά την προέλευση των τάλαντων του ναυαγίου της Άκρας Χελιδονίας. Προτού ακόμη εξακριβωθεί μέσω των αναλύσεων ισοτόπων μολύβδου, ότι η Κύπρος ήταν η χώρα παραγωγής αυτών των τάλαντων, ο Bass και ο Bucholz υποστήριξαν ότι ο χαλκός ήταν κυπριακός, στηριζόμενοι σε αρχαιολογικά ευρήματα (μικρά αναθηματικά τάλαντα) και στο γεγονός ότι ανάμεσα στις προτεινόμενες περιοχές για κατασκευή χαλκού (Κύπρος, Σαρδηνία και Κρήτη), η

Κύπρος ήταν η μόνη στην οποία βρέθηκαν ίχνη εξόρυξης.

Ο Bass λοιπόν κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το πλοίο μάλλον ξεκίνησε από την Συρία, φόρτωσε χαλκό στην Κύπρο και κατευθυνόταν στο Αιγαίο, όταν ναυάγησε στην νοτιότερη ακτή της σημερινής Τουρκίας.

Το ναυάγιο του Uluburun

Παρόλο που το ναυάγιο της Άκρας Χελιδονίας έδωσε πολλά νέα στοιχεία στη μελέτη των τάλαντων χαλκού, ωστόσο το σημαντικότερο ναυάγιο στην ιστορία όχι μόνο της ενάλιας αρχαιολογίας αλλά γενικότερα της αρχαιολογίας είναι το ναυάγιο του Uluburun. Η ανακάλυψή του έγινε το 1982, ενώ η ανασκαφή του διεξήχθη από το 1984 μέχρι το 1994 από τον καθηγητή Cemal Pulak. Πρόκειται για ένα ναυάγιο της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (1300 π.Χ.), που εντοπίστηκε νότια της Τουρκίας, κοντά στο ψαροχώρι Kas. Η σημασία του για την κατανόηση του θαλάσσιου εμπορίου που διεξαγόταν την Ύστερη Εποχή του Χαλκού από τη Γερμανία και τη Μασσαλία μέχρι τη Μεσοποταμία είναι τεράστια, αφού αποτελεί την μεγαλύτερη και πλουσιότερη συγκέντρωση εμπορευμάτων και πρώτων υλών που βρέθηκε ποτέ. Το φορτίο του, πιθανόν βασιλικό, αποτελείται κυρίως από πρώτες ύλες και συγκεκριμένα από 10 τόνους χαλκό, 1 τόνο κασσίτερο, τάλαντα γυαλιού, κάποιο είδος ρητίνης αποθηκευμένο μέσα σε Χαναανικά αγγεία, ένα ελεφάντινο χαυλιόδοντα, δόντι ιπποποτάμου, κέλυφη από αυγά στρουθοκάμηλου και ξύλα από έβενο. Το ναυάγιο λοιπόν του Uluburun μας δίνει την πιο ισχυρή απόδειξη για την ύπαρξη θαλάσσιας οδού για τη μεταφορά πρώτων υλών από την ανατολική Μεσόγειο προς τη δύση (Pulak 2001, 16).

Το φορτίο του Uluburun αποτελείται από τάλαντα καθαρού χαλκού τριών γενικών τύπων, δηλαδή τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού, δισκοειδή τάλαντα και ωειδή τάλαντα. Πιο συγκεκριμένα, στο ναυάγιο βρέθηκαν 121 άθικτα δισκοειδή (bun ingots) και ωειδή τάλαντα (oval ingots), ενώ εξαιρετικά μεγάλος ήταν ο αριθμός τάλαντων σε σχήμα δοράς βοδιού, αφού μόνο στο ναυάγιο του Uluburun βρέθηκαν 354 τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού, βάρους 10 τόνων· 317 από αυτά έχουν το τυπικό σχήμα δοράς βοδιού, δηλαδή με μια λαβή-προεξοχή σε κάθε γωνιά της ορθογώνιας επιφάνειάς τους. Εξαιρετικής σημασίας είναι η ανεύρεση 31 τάλαντων με μόνο δύο λαβές-προεξοχές (εικ. 4), οι οποίες βρίσκονται στην ίδια πλευρά, κάτι που είναι μοναδικό και που σύμφωνα με τον Pulak (1998, 193), ανατρέπει την πα-

ραδεδομένη άποψη ότι τα τάλαντα αναπαριστούσαν δέρμα βοδιού.

Το βάρος των ταλάντων σε σχήμα δοράς βοδιού ποικίλει. Αυτή βέβαια η διαπίστωση δημιουργεί ένα εύλογο ερώτημα: Έπρεπε σε κάθε εμπορική συναλλαγή, να μετρούν και να εκτιμούν το βάρος κάθε ταλάντου (Pulak 1998, 194); Ο Pulak (2001, 18) δίνει μια πολύ λογική ερμηνεία, λέγοντας ότι το σχήμα δοράς βοδιού, επειδή ήταν ένα πολύ διαδεδομένο μέτρο βάρους, εξυπηρετούσε στο να διευκολύνει τις λογιστικές διαδικασίες πριν από το ζύγισμα, δίνοντας μια γρήγορη και χονδρική εκτίμηση της ποσότητας πρώτης ύλης σε χαλκό.

Όπως και στο ναυάγιο της Άκρας Χελιδονίας, πάνω στα τάλαντα παρατηρούμε κάποια σύμβολα, που σε αυτή την περίπτωση τα περισσότερα είναι εγχάρακτα παρά εμπίεστα. Συγκεκριμένα 160 τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού είναι εγχάρακτα. Κάποια από αυτά τα σημάδια μπορεί να ανήκουν στην Κυπρομινωική γραφή, όπως υποστήριξε ο Buchholz και αυτός ήταν ένας από τους λόγους που τα τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού συνδέονται τόσο στενά με την Κύπρο (Kassianidou 2008-2011, 4). Η Κασσιανίδου ενισχύει αυτή τη θέση συγκρίνοντας αυτά τα εγχάρακτα σημάδια, με τα εγχάρακτα σημάδια πάνω σε κεραμική της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Σύμφωνα με τον Hirschfeld η τεχνική της χάραξης συμβόλων πάνω σε αγγεία μετά το ψήσιμό τους ανήκε σε μια μακραίωνη Κυπριακή παράδοση και ότι τα εγχάρακτα αιγιακά αγγεία -που στο Αιγαίο σπάνια εντοπίζονται, ενώ στην Κύπρο και σε πόλεις της Ugarit, εντοπίζονται πολύ συχνά- θα πρέπει να δεχτούμε ότι χαραχτήκαν στην Κύπρο ή ότι ανήκαν σε άτομα, τα οποία γνώριζαν το Κυπριακό σύστημα εγχάραξης (Hirschfeld 1993, 311-315; Kassianidou 2008-2011, 5). Η Κασσιανίδου λοιπόν δεν έχει κανένα ενδοιασμό να εφαρμόσει αυτή τη θεωρία για να ενισχύσει τη θέση της, σύμφωνα με την οποία τα εγχάρακτα τάλαντα που βρέθηκαν στο Uluburun είτε πέρασαν από την Κύπρο είτε τα εμπορεύονταν άνθρωποι που ήταν γνώστες της Κυπριακής τεχνικής χάραξης αγγείων και κατ' επέκταση ταλάντων μετάλλου (Kassianidou 2003, 116).

Στα τάλαντα σχήματος δοράς βοδιού έγιναν αναλύσεις ισοτόπων μολύβδου για να ανιχνευτεί η χώρα προέλευσής τους. Αυτό που είναι βέβαιο είναι ότι τα τάλαντα σε σχήμα δοράς βοδιού κατασκευάστηκαν από Κυπριακά μεταλλεύματα. Αυτή η διαπίστωση στηρίζεται σε τρία επιχειρήματα: α) η ελαφριά ομοιότητα ανάμεσα στο ισοτοπικό πεδίο των ταλάντων του Uluburun και εκείνου της περιο-

χής του μεταλλείου του Απλικίου δείχνει μια γεωλογική σχέση, β) τα ισοτοπικά δεδομένα μικρού αριθμού ταλάντων σε σχήμα δοράς βοδιού συνάδουν με εκείνα των κοιτασμάτων χαλκού στις περιοχές μεταλλείων στην Κύπρο, όπως η Σκουριώπισσα, γ) σε δύο μεγάλους οικισμούς του 14ου αι. π.Χ, στην Έγκωμη και την Καλαβασσό-Άγιος Δημήτριος εντοπίστηκε σκωρία χαλκού, της οποίας η ισοτοπική σύνθεση μοιάζει απόλυτα με εκείνη των ταλάντων που βρέθηκαν στο ναυάγιο. Επιπλέον, η χημική ανάλυση των ταλάντων έδειξε ότι ήταν κατασκευασμένα από καθαρό χαλκό ο οποίος παράχθηκε από θειούχα μεταλλεύματα, τα οποία αφθονούν στην Κύπρο. Η ακριβής ωστόσο πηγή μεταλλεύματος παραμένει ακόμη άγνωστη (Pulak 2001, 20-21).

Συμπεράσματα

Η σύγκριση των δύο ναυαγίων μας λέει πολλά όχι μόνο για τα ίδια τα τάλαντα, αλλά και για τις εξελίξεις στον τρόπο διεξαγωγής του εμπορίου πρώτων υλών, αφού τα δύο πλοία, τα οποία τα χωρίζει ένας αιώνας, σηματοδοτούν δύο διαφορετικούς εμπορικούς κόσμους. Το ναυάγιο του Uluburun, το οποίο μετέφερε ένα βασιλικό -όπως χαρακτηρίστηκε- φορτίο, υποδηλώνει την ύπαρξη ενός εμπορίου που κατευθυνόταν από μια κεντρική εξουσία, η οποία διακινούσε μεγάλες ποσότητες προϊόντων. Τέτοιας μεγάλης κλίμακας εμπόριο περιγράφουν και οι επιστολές των βασιλέων της Αλάσιας προς τους Φαραώ. Εκατό χρόνια μετά τη βύθιση του Uluburun, ένα μικρότερο πλοίο, μετέφερε ένα άλλο φορτίο πρώτων υλών, το οποίο είχε την ίδια τύχη. Το γεγονός ότι το εμπόριο πρώτων υλών διεξαγόταν πλέον από ιδιωτικά πλοία και γινόταν σε μικρότερη κλίμακα υποδηλώνει συνάμα ότι το εμπόριο είχε περάσει από τα χέρια της κεντρικής εξουσίας στην ιδιωτική εμπορική σφαίρα.

Επίσης από το φορτίο αυτών των δύο ναυαγίων μπορούμε να αντιληφθούμε το εύρος και την κλίμακα του εμπορίου Κυπριακού χαλκού κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στη Μεσόγειο, αφού σύμφωνα με τις αναλύσεις ισοτόπων μολύβδου που διενεργήθηκαν στα τάλαντα και των δύο ναυαγίων, αποδείχτηκε ότι η Κύπρος είναι η χώρα παραγωγής τους. Ένα τέτοιο συμπέρασμα ενισχύει ακόμη περισσότερο την εικασία ότι η Κύπρος ταυτίζεται με την Αλάσια, η οποία σε αρκετές επιστολές προς τους Φαραώ φαίνεται να παράγει τεράστιες ποσότητες χαλκού, όπως και η Κύπρος.

Βιβλιογραφία:

Bass, G.F. 1967. *Cape Gelidonya: A Bronze Age Shipwreck*, Transactions of the American Philological Society, 57/8, Philadelphia.

Hirschfeld, N. 1993. «Incised marks (post-firing) on Aegean wares», στο Zerner C., Zerner P. and Winder J. (εκδ.) *Wace and Blegen: Pottery as Evidence for trade in the Aegean Bronze Age 1939-1989. Proceedings of the international conference held at the American School of Classical Studies, Athens, December 2-3 1989*, 311-318, Amsterdam.

Kassianidou, V. 2008-2011 υπό εκτύπωση. «Oxhide ingots and Cyprus-the story so far» *The Numismatic Report*, XXXIX-XLI.

Pulak, C. 1998. «The Uluburun shipwreck: an overview», *IJNA*, 27.3: 188-224.

Pulak, C. 2001. «The cargo of the Uluburun ship and evidence for trade with the Aegean and beyond», στο L. Bonfante and V. Karageorghis (eds), *Italy and Cyprus in Antiquity: 1500-450 BC*, 13-61, Nicosia.

Seltman, C. 1924, *Athens, its history and coinage before the Persian invasion*, Cambridge.

Ventris, M. – Chadwick, J. 1959. *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge.

Η δίωξη των Χριστιανών στη Ρώμη του Νέρωνα

Χρυσόθεμις Παπακωνσταντίνου
ΙΣΑ 4ο

Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη μέχρι το 64μ.Χ.

Είναι ευρύτερα αποδεκτό ότι πριν από την αυτοκρατορία του Νέρωνα δεν υπήρξαν οργανωμένες εχθρικές ενέργειες από τη Ρωμαϊκή διοίκηση απέναντι στους Χριστιανούς. Επεισόδια που εμφανίζονται στις *Πράξεις των Αποστόλων* και στις *Επιστολές* του Παύλου αφορούν αποκλειστικά στην αντίδραση των Εθνικών και των Ιουδαίων απέναντι στο χριστιανικό κήρυγμα των αποστόλων, ενώ στις Ρωμαϊκές αρχές αποδίδεται συνήθως ένας κατευναστικός-συμφιλιωτικός ρόλος ανάμεσα στις δύο θρησκείες. Έτσι, οι όποιες συλλήψεις ή φυλακίσεις λαμβάνουν χώρα στις

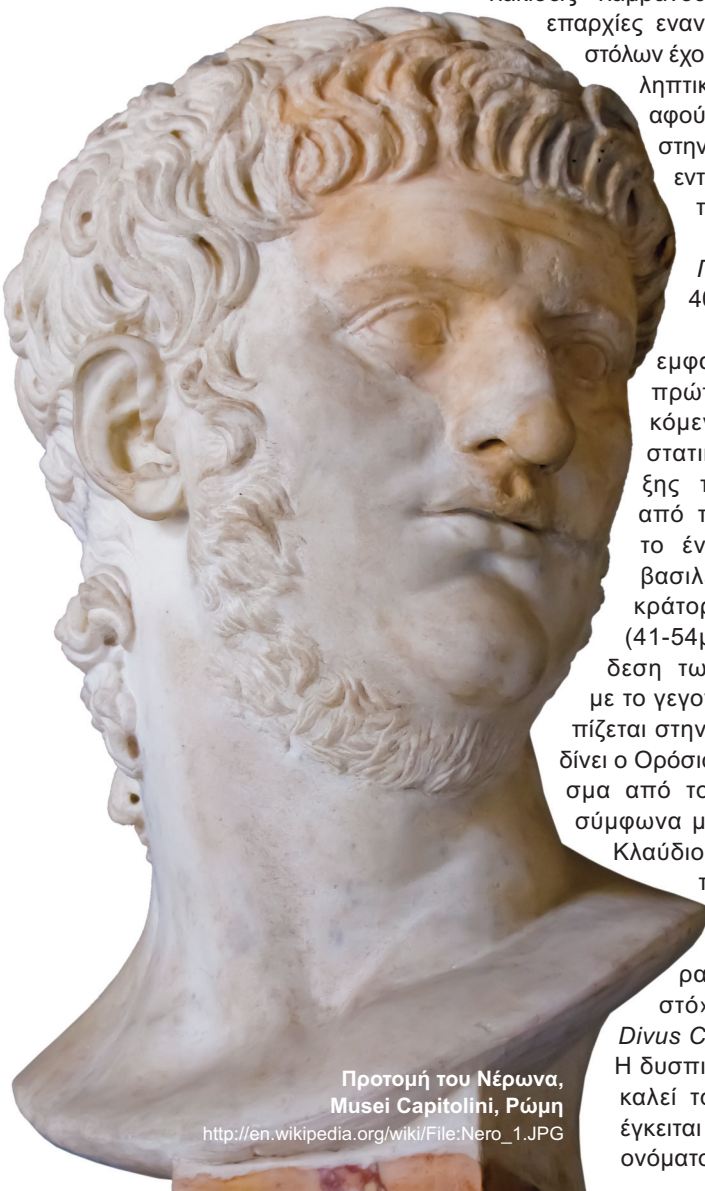
επαρχίες εναντίον των αποστόλων έχουν κυρίως προληπτικό χαρακτήρα, αφού αποσκοπούν στην εκτόνωση των εντάσεων και στην πρόληψη συμπλοκών (βλ. *Πράξεις* 16:16-40, 21:27-40).

Οι Χριστιανοί εμφανίζονται για πρώτη φορά διωκόμενοι στο περιστατικό της εκδίωξης των Ιουδαίων από τη Ρώμη κατά το ένατο έτος της βασιλείας του αυτοκράτορα Κλαυδίου (41-54μ.Χ.). Η σύνδεση των Χριστιανών με το γεγονός αυτό εντοπίζεται στην ερμηνεία που δίνει ο Ορόσιος σε απόσπασμα από τον Σουητώνιο, σύμφωνα με το οποίο «ο Κλαύδιος εξόρισε από την πόλη τους Ιουδαίους που είχαν παραινέτη τον Χριστό» (Suetonius, *Divus Claudius*, 25.4). Η δυσπιστία που προκαλεί το απόσπασμα έγκειται στη χρήση του ονόματος *Chrestus*, το

οποίο, σύμφωνα με νεότερες μελέτες, δεν παραπέμπει στον Ιησού, ιδρυτή του χριστιανισμού στην Ιουδαία, αλλά σε ένα κοινό Ιουδαϊκό όνομα που προερχόταν από την Ελληνική λέξη *χρηστός* (ηθικός). Η ερμηνεία του Ορόσιου είναι εξάλλου αφ' εαυτού αμφιλεγόμενη, καθώς ο συγγραφέας παραδέχεται ότι δε γνωρίζει αν οι Ιουδαίοι εξορίστηκαν λόγω κάποιας διένεξης με τους Χριστιανούς ή αν μαζί με τους Ιουδαίους ο αυτοκράτορας προσπάθησε ν' απαλλαγεί και από τους Χριστιανούς. Τέτοια ερμηνεία δε δίνεται σε άλλη ιστορική ή χριστιανική πηγή, γι' αυτό και η σχέση των Χριστιανών με τη δίωξη των Ιουδαίων είναι, κατά γενική ομολογία, ανύπαρκτη.

Με την άνοδο του Νέρωνα στην εξουσία έχουμε τις πρώτες μαρτυρίες για δίωξη των Χριστιανών στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας. Πέραν των συγερών δολοφονιών με τις οποίες συνέδεσε το όνομά του (πρώτα σκότωσε τον ετεροθαλή αδερφό του Βρετανικό και το 59 τη μητέρα του, Αγριππίνη τη νεότερη), ο Νέρων συνδέθηκε από σύγχρονους και μεταγενέστερους με τη μεγάλη πυρκαγιά της Ρώμης (64μ.Χ.). Οι τεράστιες ζημιές που προκλήθηκαν από την πυρκαγιά, οι φήμες που ήθελαν τον Νέρωνα υπεύθυνο για τον εμπρησμό καθώς και η αποσταθεροποίηση του νομίσματος συνέβαλαν στην πτώση της δημοτικότητάς του και στην αυξανόμενη αγανάκτηση των υψηλών τάξεων. Αποκορύφωμα της έντασης αυτής ήταν η οργανωμένη (αλλά αποτυχημένη) απόπειρα δολοφονίας του το 65μ.Χ., γνωστή ως συνωμοσία του Πείσωνα. Η αποκάλυψη της συνωμοσίας οδήγησε σε μια σειρά εκτελέσεων, θύμα της οποίας ήταν και ο Σενέκας.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο έλαβε χώρα και η δίωξη των Χριστιανών, που συνδέθηκε αναπόφευκτα με την πάλη του αυτοκράτορα να κρατηθεί στην εξουσία με θεμιτά ή αθέμιτα μέσα. Παρά τη μικρή της έκταση, η δίωξη έμεινε στην ιστορία ως η πρώτη κατασταλτική ενέργεια του Ρωμαϊκού κράτους εναντίον των Χριστιανών και καταγράφηκε ως ο πρώτος διωγμός στην ιστορία του. Οι ρίζες της προσέγγισης αυτής θα εξετασθούν στη συνέχεια, παράλληλα με την ανάλυση των ιστορικών γεγονότων.

Προτομή του Νέρωνα,
Musei Capitolini, Ρώμη

http://en.wikipedia.org/wiki/File:Nero_1.JPG

Η πυρκαγιά του 64μ.Χ. και η δίωξη των Χριστιανών

Τη μεγάλη πυρκαγιά του 64μ.Χ. στη Ρώμη περιγράφει ο Τάκιτος στο βιβλίο 15 των *Χρονικών* του. Σύμφωνα με την αφήγησή του στο κεφάλαιο 38, η πυρκαγιά ξεκίνησε στις 19 Ιουλίου, στο μέρος εκείνο του ιπποδρόμου που ήταν εγγύτερο στον Παλατίνο και τον Καίλιο λόφο, ενώ επεκτάθηκε ραγδαία σε ολόκληρο τον ιπποδρόμο εξαιτίας του ανέμου και της απουσίας άλλων εμποδίων. Στη συνέχεια προχώρησε στα επίπεδα σημεία της πόλης και ακολούθως ανέβηκε στους λόφους χωρίς να συναντήσει εμπόδιο. Σύντομα γυναίκες και παιδιά ξεχύθηκαν στους δρόμους αναζητώντας καταφύγιο μέσα σε πλήρη σύγχυση, ενώ άλλοι τροφοδοτούσαν τη φωτιά εκσφενδονίζοντας κλαδιά, είτε υπακούοντας σε οδηγίες, είτε θέλοντας να επωφεληθούν από τη λαφυραγωγία.

Σύμφωνα με τον Τάκιτο, η πυρκαγιά ξεκίνησε το βράδυ της 19ης Ιουλίου και εκτυλίχθηκε σε δύο φάσεις. Συνολικά, από τα 14 διαμερίσματα της Ρώμης τα 4 έμειναν άθικτα, τα 3 κήκαν ολοσχερώς και στα υπόλοιπα 7 έμειναν μόνο ερείπια. Σημαντικές ζημιές ήταν επίσης η καταστροφή των ναών του Jupiter Stator και της Diana, καθώς και του μάλλον ανολοκλήρωτου domus transitoria το οποίο συνέδεε το παλάτι του Καίσαρα με τους κήπους του Μαικήνα.

Τέσσερις είναι οι απόψεις που έχουν εκφραστεί στη βιβλιογραφία για την πυρπόληση της Ρώμης: Συχνότερα απαντάται η άποψη ότι την πυρκαγιά προκάλεσε ο ίδιος ο αυτοκράτορας πυρπολώντας την πόλη, άποψη που υποστηρίζουν οι αρχαίοι συγγραφείς Σουητώνιος, Κάσσιος και Πλίνιος και την οποία ενστερνίζονται αρκετοί νεότεροι ιστορικοί. Από την άλλη έχουμε την αμφιλεγόμενη θέση του Τάκιτου ο οποίος δηλώνει κάποια αβεβαιότητα, ενώ λιγότερο πειστικές είναι οι υποθέσεις ότι η πυρκαγιά υπήρξε μέρος της συνωμοσίας του Πείσωνα (65μ.Χ.) ή ακόμα ότι την προκάλεσαν οι Χριστιανοί (όπως υποστήριξε ο ίδιος ο Νέρων σύμφωνα με τον Τάκιτο).

Σημαντική για την εξήγηση της πυρκαγιάς είναι η ερμηνεία που δίνει ο Σουητώνιος. Στη βιογραφία του για τον Νέρωνα ο συγγραφέας αναφέρει περιστατικό, κατά το οποίο κάποιος σε μια συζήτηση είπε στα ελληνικά: «έμοῦ θανόντος γαῖα μειχθήτω πυρί», για να απαντήσει αμέσως μετά ο αυτοκράτορας «ίμμο, έμοῦ ζώντος» (*Nero*, 38.1). Ο Σουητώνιος υποστηρίζει στη συνέχεια πως ό, τι ακολούθησε ήταν σε πλήρη συμφωνία με τη δήλωση αυτή, αφού βρίσκοντας ως αφορμή την ασχήμια των παλιών κτιρίων και των δρόμων, ο ίδιος ο Νέρων πυρπόλησε τη Ρώμη. Κάνει επίσης λόγο για χρήση πολεμικών μηχανών, οι οποίες αφού πυροδοτήθηκαν κατέρρεψαν τους πέτρινους φράκτες των

σιτοβολώνων που βρίσκονταν κοντά στην Domus Aurea και τους οποίους επιθυμούσε ν' αποκτήσει. Αναφέρει ακολούθως ότι ο Νέρωνας βλέποντας την πόλη να καίγεται από τον πύργο του Μαικήνα, υμνούσε την ομορφιά των φλογών («flammae pulchridutine») και φορώντας το σκηνικό κοστούμι του τραγουδούσε την άλωση της Τροίας («Halosin Illi in illo suo scaenico habitu decantavit», *Nero*, 38.2).

Ο Τάκιτος αντίθετα, δεν αποδίδει την ευθύνη της πυρκαγιάς στον Νέρωνα, αλλά μεταφέρει στην αφήγηση την επικρατούσα άποψη της κοινής γνώμης. Έτσι, παρόλο που ο αυτοκράτορας παρουσιάζεται να ανοίγει τα δημόσια κτίρια, το Campus Martius και τους κήπους του για φιλοξενία των άστεγων πολιτών, η φήμη ότι την ίδια στιγμή που η πόλη καίγεται ο ίδιος παίζει σε ιδιωτική σκηνή, προκαλεί απέχθεια στον πληθυσμό. Ο ιστορικός παραθέτει επίσης φήμη, σύμφωνα με την οποία ο Νέρων ήθελε να αποκτήσει δόξα ιδρύοντας μια καινούργια πόλη και δίνοντάς της το όνομά του («plusque infamiae id incendium habuit quia praediis Tigellini Aemilianis prouperat videbaturque Nero condendae urbis novae et cognomento suo appellandae gloriam quaerere», *Annales*, 15.40). Παράκατω πάλι, αφού έχει απαριθμήσει τα σχέδια του φιλόδοξου οικοδομικού προγράμματος που έθεσε σε εφαρμογή ο Νέρων με σκοπό να κατευνάσει την αγανάκτηση του λαού της Ρώμης, τονίζει ξανά ότι με κανένα τρόπο δεν μπορούσε να διαλύσει τις φήμες ότι η πυρκαγιά τέθηκε με διαταγή του («Sed non ore humana, non largitionibus principis aut deum placamentis decedebat infamia, quin iussum incendium crederetur», *Annales*, 15.44). Κάνει επομένως σαφές, ότι οι προσπάθειές του δεν έφεραν το επιθυμητό αποτέλεσμα. Ο αυτοκράτορας θεωρείτο αποκλειστικός υπαίτιος της μεγάλης καταστροφής, και η κατακραυγή από τον λαό δεν ήταν εύκολο να αντιμετωπιστεί με κανένα κοινωφελές έργο που θα έδειχνε τη γενναιοδωρία του.

Η δίωξη των Χριστιανών από τον Νέρωνα το 64 μ.Χ. μαρτυρείται τόσο από τον Τάκιτο, τον Σουητώνιο και τον Πλίνιο, όσο και από μεταγενέστερους συγγραφείς (Τερτυλλιανό, Ευσέβιο και Σουλπίκιο Σεβήρο). Πρόκειται ουσιαστικά για την πρώτη δίωξη που διεξήγαγε η Ρωμαϊκή εξουσία εις βάρος των Χριστιανών, αφού δε μαρτυρείται προηγούμενο στο παρελθόν. Αξιοσημείωτο είναι, ωστόσο, ότι κανείς από τους πρώτους απολογητές ή και τους πρώιμους πολέμιους του Χριστιανισμού δε συνδέει τη δίωξη με την πυρκαγιά της Ρώμης (όπως δεν το κάνουν ούτε οι αρχαίοι ιστορικοί), γεγονός που καθιστά την ύπαρξη της σχέσης αυτής αμφισβητήσιμη.

Ο μόνος ιστοριογράφος που κάνει

λόγο για άμεση σχέση μεταξύ της πυρκαγιάς της Ρώμης και της δίωξης των Χριστιανών είναι ο Τάκιτος στο έργο του *Annales*. Έχοντας προηγουμένως αναφερθεί στις ατελέσφορες προσπάθειες εξευμενισμού των Θεών και σίγασης των ψιθύρων που ήθελαν τον αυτοκράτορα υπεύθυνο της συμφοράς, παραθέτει την τελική απόφαση του Νέρωνα να απαλλαγεί δια παντός από το ενοχλητικό φορτίο: «ergo abolendo rumorī Nero subdidit reos et quaesitissimis roenis adfecit quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat» - «για να διαλύσει τη φήμη ο Νέρων υπέβαλε σε σκληρές τιμωρίες αυτούς τους οποίους ο όχλος ονόμαζε Χριστιανούς και ήταν μισητοί για τα αίσχη τους» (*Annales*, 15.44). Εξηγώντας ακολούθως σε ποιους ακριβώς αναφέρεται, λέει: «auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio adfectus erat» (ιδρυτής του ονόματός του ήταν ο Χριστός, ο οποίος εκτελέστηκε όταν αυτοκράτορας ήταν ο Τιβέριος με διαταγή του επαρχιακού διοικητή Ποντίου Πιλάτου).

Στο παραπάνω απόσπασμα ο Τάκιτος υποστηρίζει ότι ο Νέρων αποφάσισε να τιμωρήσει με βασανιστήρια τους Χριστιανούς για να εξαλείψει τις φήμες που τον ήθελαν υπαίτιο του εμπρησμού της πόλης, μεταθέτοντας το βάρος της ευθύνης σε μια πληθυσμιακή ομάδα που ήταν ούτως ή άλλως μισητή στον λαό• με άλλα λόγια ότι τους χρησιμοποίησε ως αποδιοπομπαίους τράγους για να απαλλαγεί από την οργή και το αυξανόμενο μίσος των υπηκόων του. Ιστορικοί πιστεύουν εξάλλου, ότι στη θέση αυτή θα μπορούσαν κάλλιστα να βρεθούν οι Ιουδαίοι, αν η σύζυγος του Νέρωνα Ποπέα Σαβίνα δεν ήταν φιλικά διακείμενη απέναντί τους (Croix 2005, 33). Τη διαφορά στην περίπτωση αυτή έκανε η γενικότερη στάση του πληθυσμού απέναντι στους Χριστιανούς, που προσέφερε το κατάλληλο έρεισμα για μια τέτοια πράξη.

Η νομική βάση της δίωξης

Οι Χριστιανοί θανατώθηκαν με δύο τρόπους: Είτε σταυρώθηκαν πάνω σε πασσάλους που καίγονταν τη νύχτα για φωτισμό, είτε κατασπαράχτηκαν από άγρια ζώα. Για την παρακολούθηση μάλιστα του θεάματος ο Νέρων προσέφερε τους κήπους του στο κοινό ενώ ο ίδιος εμφανίστηκε ως αρματοδρόμος ανάμεσα στο πλήθος. Σύμφωνα ωστόσο με τον Champlin το θέαμα της εκτέλεσης των Χριστιανών δεν είχε τα χαρακτηριστικά των συνηθισμένων αιματηρών θεαμάτων που οργανώνονταν στα αμφιθέατρα και τους ιπποδρόμους μπροστά στο αιμοδιψές πλήθος για ψυχαγωγία. Τα βασανιστήρια στα οποία υποβλήθηκαν οι Χριστιανοί το 64μ.Χ. πήραν το χαρακτήρα μιας συλλογικής εξιλέωσης απέναντι στην οργή των Θεών, σε μια ύστατη προσπάθεια εξευμενισμού τους (Champlin 2003, 122).

Η κατηγορία που θεωρητικά είχε προσαφθεί στους Χριστιανούς από τον Νέρωνα έχει από τους περισσότερους ιστορικούς απορριφθεί, εφόσον αμφισβητήθηκε εν πρώτοις από τις πρωτογενείς πηγές και κατά δεύτερον κανένα μεταγενέστερο έργο αντι-χριστιανικής πολεμικής δεν κάνει λόγο για αδίκημα εμπρησμού. Η απενεχοποίηση ωστόσο των Χριστιανών από το αδίκημα αυτό οδήγησε την αναζήτηση των κατηγοριών σε εντελώς διαφορετικά επίπεδα, βάσει εννοιών που απαντώνται στις πρωτογενείς πηγές.

Superstitio

Σε κεφάλαιο όπου ο Σουητώνιος κάνει μια απολογία της εσωτερικής πολιτικής του Νέρωνα, αναφέρει (ως θετική) την πολιτική του απέναντι στους Χριστιανούς: «afflicti supplicii christiani, genus hominum superstitionis novae ac maleficae» - «υποβλήθηκαν σε τιμωρία οι Χριστιανοί, μια ομάδα ανθρώπων που επιδίδονταν σε μια καινούργια και ανόσια δεισιδαιμονία» (*Nero*, 16.2).

Τον ίδιο όρο συναντούμε και στον Τάκιτο: «repressaque in praesens exitiabilis superstitio rursus erumperebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam quo cuncta undique atrocitas aut pudenda confluent celebranturque» - «αν και καταστάληκε προσωρινά η ολέθρια δεισιδαιμονία, ξέσπασε πάλι όχι μόνο στην Ιουδαία, που ήταν ο τόπος προέλευσης του κακού, αλλά ακόμα και στην πόλη όπου όλα τα φοβερά και επονειδισια πράγματα συναθροίζονται και ασκούνται» (*Annales*, 15.44).

Τα παραπάνω αποσπάσματα αντανακλούν σαφώς την αντίληψη των Ρωμαίων για τους Χριστιανούς στα πρώτα χρόνια της εκκλησίας. Χωρίς να γνωρίζουμε σε τι ακριβώς παραπέμπει ο όρος *superstitio* που χρησιμοποιούν οι συγγραφείς, μπορούμε να υποθέσουμε ότι αναφέρονται στην άσκηση της χριστιανικής λατρείας, που ήταν εντελώς διαφορετική απ' αυτό που γνώριζαν μέχρι τότε οι Ρωμαίοι. Ο Χριστιανισμός ήταν κάτι νέο και ξένο. Ο μικρός αριθμός των οπαδών της νέας θρησκείας και η μυστικότητα με την οποία πιθανό να ασκούσαν τη λατρεία θα έκαναν προφανώς τους Ρωμαίους καχύποπτους και επιφυλακτικούς απέναντι στη νέα αυτή ομάδα.

Αν ωστόσο η έννοια αναφέρεται σε πρακτικές μαγείας, ανθρωποθυσίας ή σε παρόμοια εγκλήματα για τα οποία κατηγορούνταν οι Χριστιανοί από την κοινή γνώμη, θα μπορούσε να παίξει συγκεκριμένο ρόλο στην εκδίκαση της υπόθεσης. Ιστορικοί που υποστηρίζουν την παραπάνω άποψη παρατηρούν επίσης ότι οι ποινές που επιβλήθηκαν στους

Χριστιανούς ήταν ποινές που επιβάλλονταν τότε σε μάγους. Μια τέτοια υπόθεση θα έφερνε ενδεχομένως τους Χριστιανούς στο εδώλιο του κατηγορουμένου για ποινικά αδικήματα, κάτι ασύμβατο με την εικόνα που παρουσιάζουν (έστω λακωνικά) οι πηγές.

Odio humanis generis

Η φράση εμφανίζεται στην αφήγηση του Τάκιτου ως η πραγματική αιτία της καταδίκης των Χριστιανών: «igitur primum correpti qui fatebantur, deinde indicio eorum multitudo ingens haud proinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt» - «αρχικά συλλαμβάνονταν αυτοί που ομολογούσαν, έπειτα με τις αποκαλύψεις τους καταδικάζονταν τεράστια πλήθη όχι τόσο με την κατηγορία της πυρκαγιάς, όσο εξαιτίας του μίσους για το ανθρώπινο γένος» (*Annales*, 15.44). Το ζήτημα που προκύπτει είναι αν το μίσος αυτό πιστώνεται στους Χριστιανούς ως ένα είδος «μισανθρωπίας» ή αν, αντίθετα μ' αυτό, εκφράζει τη διάθεση των Ρωμαίων απέναντι στους Χριστιανούς. Κατ' επέκταση προκύπτει το ερώτημα, αν αυτοί οι δύο λόγοι θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη νομική βάση για μια θανατική καταδίκη.

Κανένα από τα δύο ερωτήματα δεν έχει οριστικά απαντηθεί. Είναι όμως πιθανότερο οι Χριστιανοί να καταδικάστηκαν με την κατηγορία του μίσους τους για το ανθρώπινο γένος και η καταδίκη τους να έγινε δεκτή εξαιτίας του μίσους των Ρωμαίων εναντίον τους. Αν ωστόσο θεωρήσουμε ότι καταδικάστηκαν λόγω του μίσους των Ρωμαίων, τότε υποχρεωτικά πρέπει να αποδώσουμε το μίσος αυτό στις βδελυρές πράξεις των κατηγορουμένων, αυτές που οι συγγραφείς ορίζουν ως *flagitia* και που θα μπορούσαν να ταυτιστούν με εγκλήματα αιμομιξίας, κανιβαλισμού κλπ. (Keresztes 1979, 252). Τέτοιες πράξεις θα ήταν πιθανό να αποδοθούν σε κατηγορουμένους χωρίς ενδεχομένως να υπάρχουν αποδεικτικά στοιχεία.

Από την άλλη πλευρά, οι ψίθυροι αυτοί θα μπορούσαν κάλλιστα να αποτελέσουν το έρεισμα για την ανάθεση μιας βαρύτερης κατηγορίας όπως αυτής του εμπρησμού. Αφ' ης στιγμής ο λαός ήταν πεπεισμένος για τη βδελυρότητα των πράξεων των Χριστιανών, θα ήταν εξίσου πρόθυμος να δεχτεί και την ενοχή τους ως προς τον εμπρησμό (Croix 2005, 108· Barnes 1968, 34). Στη στάση αυτή θα συντέιει επίσης η άποψη ότι είχε διαταραχθεί η *pax deorum*, επομένως κάποιος έφταιγε και κάποιος έπρεπε να τιμωρηθεί. Οι Χριστιανοί ήταν γι' αυτό το σκοπό οι καταλληλότεροι, δεδομένων των ψιθύρων που τους καθιστούσαν υπεύθυνους για τέτοια εγκλήματα. Πάνω

στη στάση αυτή του λαού βασίστηκε, σύμφωνα με ιστορικούς, η πολιτική της Ρωμαϊκής διοίκησης προκειμένου να προχωρήσει ανεμπόδιστα στην πραγμάτωση του στόχου της.

Η καταδίκη των Χριστιανών το 64μ.Χ. δε φαίνεται να βασίστηκε σε αυτοκρατορικό διάταγμα, ούτε σε κάποιο προϋπάρχοντα νόμο. Έχει κατά καιρούς υποστηριχθεί ότι η καταδίκη τους βασίστηκε στο λεγόμενο *coercitio*, δηλαδή το δικαίωμα τιμωρίας που δεν εκπηγάει από τη γραπτή νομοθεσία αλλά από το *imperium* (απόλυτη εξουσία) του έπαρχου της πόλης (*praefector urbis*), το οποίο μπορούσε να χρησιμοποιήσει κατά βούληση για να επιβάλει την τάξη (Sherwin-White, 1952). Μέσα σ' ένα τέτοιο πλαίσιο, οι παραπάνω κατηγορίες θα μπορούσαν ν' αποτελέσουν το νομικό υπόβαθρο της υπόθεσης με βάση τη διαδικασία εκδίκησης *extra ordinem*, που αφορούσε εγκλήματα μη προβλεπόμενα από τον νόμο που διαπράττονταν από τον απλό λαό.

Επίλογος

Η δίωξη των Χριστιανών στη Ρώμη του Νέρωνα ήταν μικρής έκτασης και εξίσου μικρής διάρκειας. Η σημασία που της αποδόθηκε στη βιβλιογραφία έγκειται αφενός στο γεγονός ότι αποτέλεσε την πρώτη εχθρική ενέργεια εις βάρος των Χριστιανών από τη Ρωμαϊκή διοίκηση, αφετέρου στο ότι συνδέθηκε με ένα ιστορικό γεγονός μεγαλύτερης σημασίας, την πυρκαγιά του 64μ.Χ. Είναι επομένως άστοχο να μιλήσουμε για διωγμό, εφόσον οι Χριστιανοί δεν αναζητήθηκαν συστηματικά με σκοπό την εξάρθρωση ολόκληρης της θρησκευτικής κοινότητας, αλλά αποτέλεσαν τα θύματα μιας πολιτικής την οποία κατέστησε αναγκαία η ιστορική πραγματικότητα της εποχής.

Περισσότερη σημασία στο γεγονός αυτό έχει η θέση του Ρωμαϊκού λαού και όχι τόσο των αρχών, καθώς η αποδοχή μιας πολιτικής από την κοινωνία ήταν μείζονος σημασίας για τη διοίκηση. Όπως και στην περίπτωση του Ιησού στην επαρχία της Ιουδαίας, κυριότερο ρόλο στην καταδίκη των Χριστιανών της Ρώμης έπαιξε η στάση της κοινής γνώμης, η οποία αποδέχτηκε και πιθανόν ενθάρρυνε την πολιτική δίωξης της ξένης αυτής ομάδας. Εφόσον η γνώμη του λαού ήταν επιδοκιμαστική, η νομική βάση της απόφασης δεν ήταν καν απαραίτητη, αλλά και αν υπήρχε θα ήταν ελάχιστος σημασίας (Croix 2005, 62). Αυτό που υπερείχε στην περίπτωση αυτή ήταν η θετική στάση του λαού απέναντι στη δίωξη, για λόγους που είναι μέχρι σήμερα αινιγματικοί.

Πηγές:

Πράξεις των Αποστόλων

Tacitus, *Annales*

Suetonius, *Nero, Divus Claudius*

Βιβλιογραφία:

T.D. Barnes, 1968: "Legislation against the Christians", *The Journal of Roman Studies*, v.58, σσ.32-50.

E. Champlin, 2003: *Nero*, The Belknap University Press of Harvard University Press, London.

G. E. M. De Ste Croix, 2005: *Ο Χριστιανισμός και η Ρώμη. Διωγμοί, αιρέσεις και ήθη*, επιμ. Δημήτρης Κυρτάτας, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα.

P. Keresztes, 1979: "The imperial roman government and the Christian church. From Nero to the Severi", *Aufstieg und Niedergang der Romischen welt*, σσ. 247-309.

A. N. Sherwin-White, 1952: "The early persecutions and roman law again", *Journal of Theological Studies*, v.3, σσ.199-213.

D. Shotter, 1997: *Nero*, Routledge, London.

M. Sordi, 1998: *The Christians and the Roman Empire*, London.

R. Stark, 1996: *The rise of Christianity*, Princeton University Press.

Ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου στην Κωνσταντινούπολη

Χαράλαμπος Πέτσας
ΙΣΑ 4ο

Τα ερείπια της εκκλησίας του Αγίου Πολυεύκτου ανακαλύφθηκαν τυχαία το 1960, κατά τη διάρκεια εκτελέσεως δημοσίων έργων στην περιοχή Sarachane στο κέντρο της παλαιάς πόλης της Κωνσταντινούπολης, νότια του κίονα του Μαρκιανού και του υδραγωγείου του αυτοκράτορα Βαλεντινιανού (εικ. 1).

Τα Ευρήματα

Μετά το πέρας των ανασκαφικών διεργασιών αποκαλύφθηκε η υποδομή ενός κτηρίου τεραστίων διαστάσεων (εικ.2). Σύμφωνα με τις διαστάσεις της υποδομής η εκκλησία είχε τετράγωνο σχήμα με πλευρά 52m εξαιρουμένου του νάρθηκα στα δυτικά και της αψίδας που προεξείχε στα ανατολικά (Harrison 1989, 52).

Εντός του τετράγωνου χώρου του ναού ιδιαίτερη εντύπωση προκαλούν οι δύο πλατιοί και βαθιοί τοίχοι θεμελίωσης με κατεύθυνση δυτικά – ανατολικά, οι οποίοι φαίνεται να υποστήριζαν τις δύο παράλληλες κιονοστοιχίες που διαχωρίζαν το ολικό πλάτος του ναού σε τρία κλίτη, το βόρειο, το κεντρικό και το δυτικό.

Η υποδομή των δύο πλάγιων κλιτών (βορείου και νοτίου) αποτελείτο από δύο

παράλληλα θολωτά περάσματα πάνω στα οποία εδραζόταν το δάπεδο, ενώ το δάπεδο του κεντρικού κλίτους στηριζόταν πάνω σε ένα στερεό υπόβαθρο το οποίο καταλάμβανε ολόκληρο τον χώρο του κεντρικού κλίτους εκτός από ένα υποδαπέδιο πέραςμα με κατεύθυνση δυτικά-ανατολικά που χώριζε το υπόβαθρο σε δύο ίσα μέρη. Το πέραςμα αυτό οδηγούσε από την υποδομή του νάρθηκα σε μια κρύπτη τετράγωνου σχήματος, ακριβώς κάτω από το ιερό βήμα. Ωστόσο στο κέντρο του κεντρικού κλίτους η ευθεία πορεία του περάσματος διακοπτόταν αφού καμπύλωνε δημιουργώντας ελλειπτικό σχηματισμό, και ακολούθως συνέχιζε την πορεία του σε ευθεία γραμμή μέχρι την κρύπτη. Η ελλειπτική αυτή θεμελίωση κατά πάσα πιθανότητα αποτελεί το θεμέλιο του άμβωνα (Harrison 1986, 407).

Τόσο στα βορειοανατολικά όσο και στα νοτιοανατολικά του ναού, η υποδομή δείχνει την ύπαρξη δύο όμοιων δωματίων, τα οποία δεν αποκλείεται να αποτελούσαν τα κλιμακοστάσια που οδηγούσαν στο υπερώο, όπως συμβαίνει και στην Αγία Σοφία (Mathews 1980, 55).

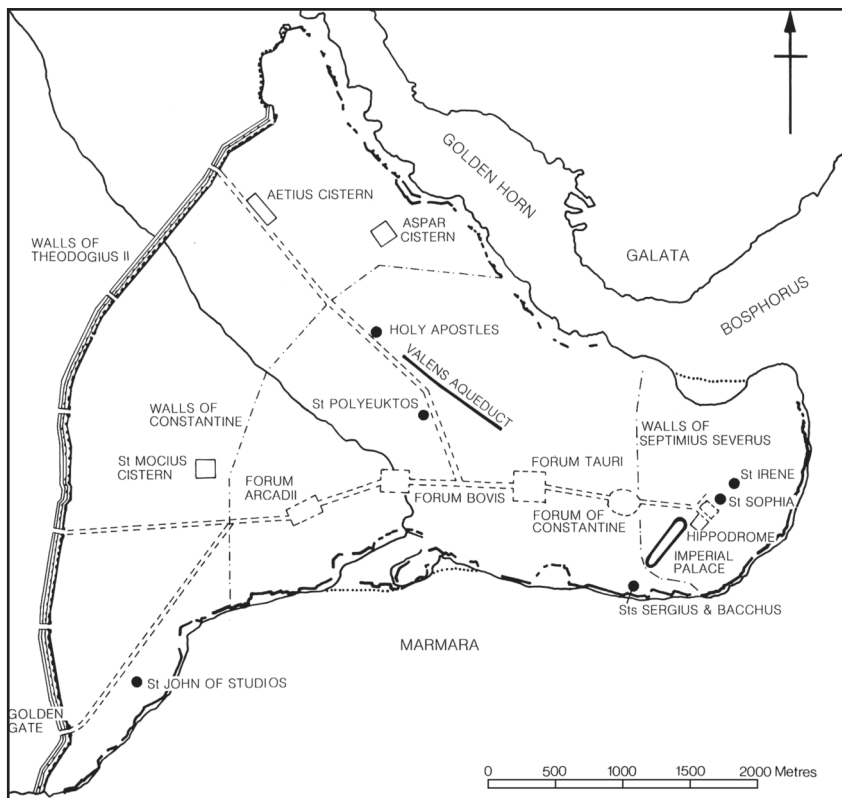
Λόγω της όλης υποδομής, το δάπεδο του ναού βρισκόταν πέντε μέτρα πάνω από το επίπεδο του εδάφους και το επίπεδο του αιθρίου, που βρισκόταν στα δυτικά του νάρθηκα. Γι' αυτό η πρόσβαση στον ναό γινόταν μέσω μνημειακής κλίμακας, που οδηγούσε από το αίθριο στο νάρθηκα.

Βόρεια του αιθρίου βρέθηκε επίσης η υποδομή ενός άλλου συγκροτήματος, το οποίο στα ανατολικά διέθετε αψίδα. Το κτήριο αυτό εικάζεται ότι ήταν το βαπτιστήριο, λόγω του ότι η υποδομή του κεντρικού χώρου ήταν χαμηλότερη απ' ό,τι τα υπόλοιπα μέρη του (Harrison 1989, 64). Μια άλλη εκδοχή για το κτήριο αυτό, είναι ότι αποτελούσε το μαουσωλείο της Αννικίας Ιουλιανής, αφού στο χαμηλότερο τετράγωνο κεντρικό χώρο ίσως τοποθετήθηκε κάποια σαρκοφάγος (Harrison 1986, 412). Ο Mathews δεν απορρίπτει το ενδεχόμενο ο χώρος αυτός να αποτελούσε το παλάτι της Αννικίας Ιουλιανής (Mathews 1980, 52).

Ταύτιση του κτηρίου

Η ταύτιση του κτηρίου έγινε από τους Mango και Sevcenko το 1961, και οφεί-

Τοπογραφικός χάρτης με τη θέση του Αγίου Πολυεύκτου (Harrison 1989, fig. 30)

λεται κυρίως στην εύρεση ορισμένων μαρμαρίνων τεμαχίων, που έφεραν αποσπάσματα από ένα επίγραμμα, το οποίο βρίσκεται ολόκληρο στο βιβλίο της *Παλατινής Ανθολογίας*. Οι στίχοι 1-41 ήταν γραμμένοι γύρω από το κεντρικό κλίτος πάνω στο επιστύλιο και οι στίχοι 42-76 βρίσκονταν στην είσοδο του ναού, έξω από τον νάρθηκα (Harrison 1986, 7).

Η πρώτη ομάδα στίχων εκθειάζει την κητόρισσα, που είναι η Αννικία Ιουλιανή, τονίζει τη βασιλική καταγωγή της, με αναφορά στην αυτοκράτειρα Ευδοκία, σύζυγο του Θεοδοσίου Β, τονίζει τη μνημειακότητα του μνημείου που θα είναι γνωστό για γενεές και τελειώνει με την προσδοκία της προστασίας της οικογένειας της (Connor 1999, 486-488).

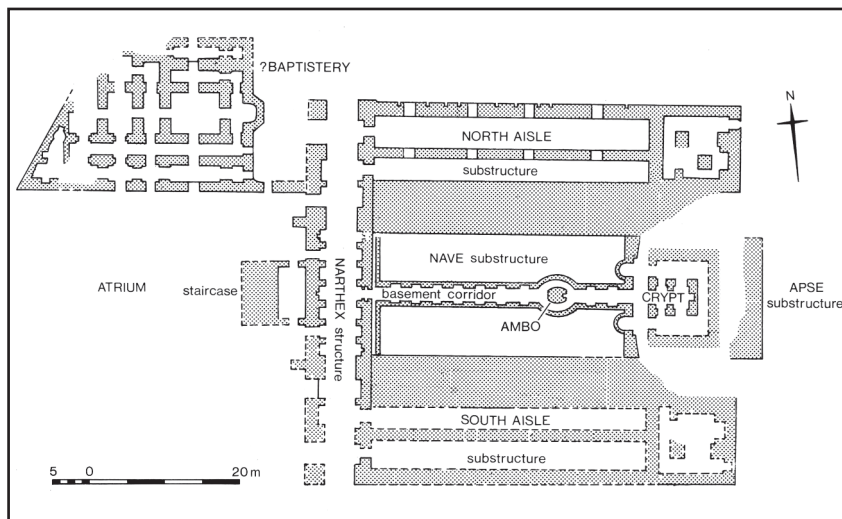
Η δεύτερη ομάδα στίχων ξεκινά με αναφορά στον Μ. Κωνσταντίνο και στον Θεοδοσίο Α', που θεωρούνταν ως οι σπουδαιότεροι αυτοκράτορες, ενώ ακολούθως η Αννικία συγκρίνεται με τον Σολομώντα, τον οποίο αφήνεται να νοηθεί ότι ξεπέρασε, συνεχίζει με μια εκθειαστική περιγραφή του ναού και τελειώνει με αναφορά στο παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της οικογένειας (Connor 1999, 489-493).

Ίδρυση και χρονολόγηση του ναού

Η χρονολόγηση του κτηρίου μπορεί να επιτευχθεί κυρίως μέσα από τη μελέτη των σφραγίδων στις πλίνθους σε συνδυασμό με την ιστορία της πολιτικής κατάστασης που χαρακτήριζε την περιρρέουσα ατμόσφαιρα της εποχής.

Η μελέτη των πλίνθων του ναού δείχνει ότι κατασκευάστηκαν σε δύο διαφορετικές χρονικές περιόδους. Σύμφωνα με τον Bardill, οι ελαφροί πλίνθοι που κατά πάσα πιθανότητα χρησιμοποιήθηκαν στην ανωδομή χρονολογούνται στο 517-518 και στο 520-521, ενώ οι βαριοί πλίνθοι που χρησιμοποιήθηκαν στην υποδομή χρονολογούνται στο 508-509 και στο 511-512 (Bardill 2004, 112-115). Ωστόσο ο Hill χρονολογεί την πρώτη ομάδα πλίνθων στα έτη 524-525 και 525-526 και τη δεύτερη στο 518-519 και 519-520 (Harrison 1986, 223).

Λαμβάνοντας υπόψη την άποψη του Bardill, η ίδρυση του ναού το 508, δηλαδή στα χρόνια της βασιλείας του μονοφυσίτη αυτοκράτορα Αναστασίου, θα εξυπηρετούσε κυρίως στην προβολή του οίκου του Θεοδοσίου και της δύναμης του στην πολιτική και θρησκευτική σφαίρα, αφού η Αννικία ήταν επίγονος του, και ένθερμη υποστηρικτής της ορθοδοξίας. Οι πλίνθοι όμως της ανωδομής που χρονολογούνται από το 517-521 δείχνουν ότι ο ναός κτίστηκε μετά το θάνατο του Αναστασίου, γεγονός που τονίζει τη δύναμη του οίκου του

Κάτοψη της ευρεθείσας υποδομής του ναού (Harrison 1989, fig. 48)

Θεοδοσίου απέναντι στον Ιουστίνο, ο οποίος ανέβηκε στην εξουσία εις βάρος του γιου της Αννικίας (Bardill 2006, 340-341).

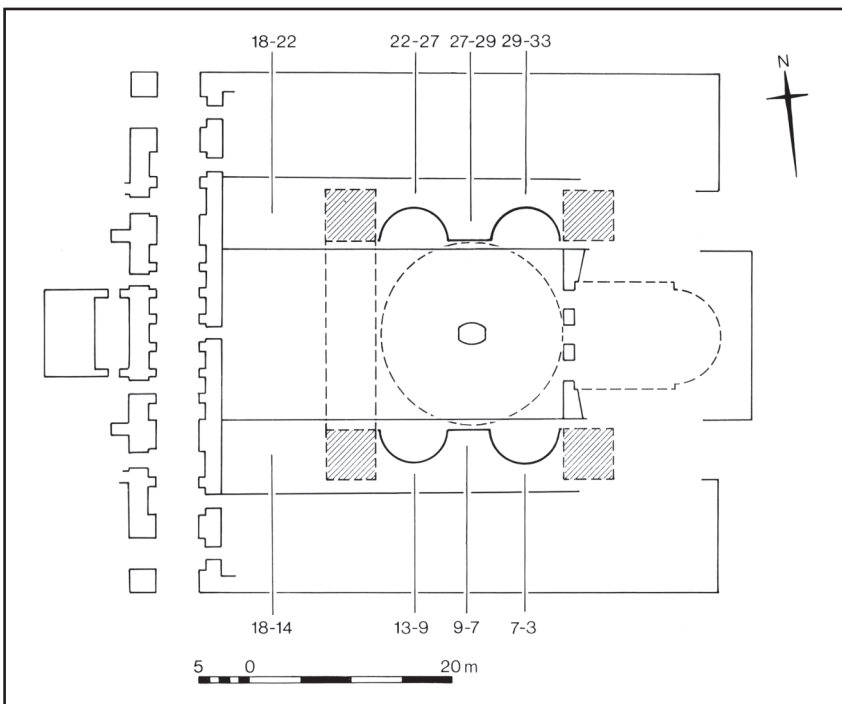
Ωστόσο η χρονολόγηση των πλίνθων από τον Hill δείχνει ότι η εκκλησία κτίστηκε στα τέλη της βασιλείας του Ιουστίνου και αποπερατώθηκε στην αρχή της θητείας του Ιουστινιανού, αφού οι πλίνθοι χρονολογούνται μεταξύ 524 και 526, γεγονός που δείχνει ότι κτίστηκε στο τέλος της θητείας του Ιουστίνου αλλά ο διάκοσμος ολοκληρώθηκε το 527 (Harrison 1986, 221-223). Επίσης η ολοκλήρωση του ναού επί Ιουστινιανού, τεκμηριώνεται με αναφορά του Γρηγορίου της Τουρ (Harrison 1986, 8-9) πάνω στην οποία βασίζονται ο Mango και Sevckenko, ότι ο Ιουστινιανός ζήτησε από την Αννικία να εισφέρει στα ταμεία του κράτους, όμως αυτή προτίμησε να λιώσει το χρυσάφι που κατείχε και να επιχρυσώσει την οροφή του ναού (Mango και Sevckenko 1961, 245-247).

Διάκοσμος και Αποκατάσταση

Τα ευρήματα τα οποία αντιπροσωπεύουν τον γλυπτό διάκοσμο του ναού είναι αξιοθαύμαστα για την καινοτομία τους, την ποικιλία, τον πλούτο και την τεχνική τους ποιότητα.

Η βασικότερη ομάδα γλυπτών αποτελείται από τόξα και κόγχες, τα οποία φέρουν χαραγμένα αποσπάσματα του ποιήματος που βρίσκεται στην *Παλατινή Ανθολογία* ενώ πάνω από την επιγραφή υπάρχει ελυσσομένη άμπελος αποδοσμένη φυσιοκρατικά. Μάλιστα σε κάθε κόγχη υπήρχε ένα ολόγλυφο παγώνι το οποίο είχε μετωπική στάση και η ουρά του ήταν ανοιχτή καλύπτοντας την επιφάνεια της κόγχης. Σε κάθε τόξο υπήρχαν δύο τέτοια παγόνια τα οποία κοιτάζαν το ένα προς το άλλο, ενώ οι ουρές τους έφταναν μέχρι το κέντρο της κορυφής του τόξου (Harrison 1989, 81-84).

Μέσα από τη μελέτη διαδοχής των

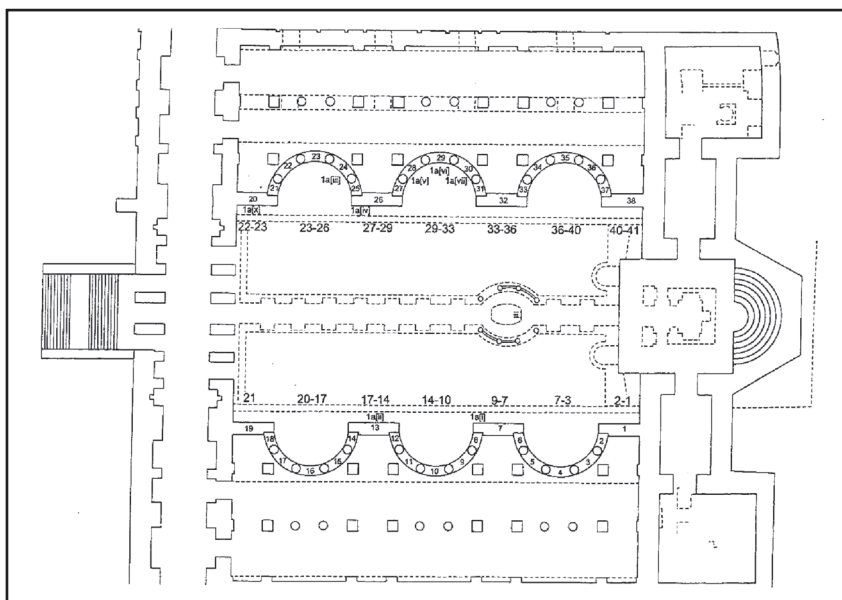

Κάτοψη της αναπαράστασης που προτείνει ο Harrison
(Harrison 1989, fig. 169)

αρχιτεκτονικών μελών με αποσπάσματα της επιγραφής, φαίνεται ότι η επιγραφή που περιέβαλλε το κεντρικό κλίτος ξεκινούσε από το νοτιοανατολικό άκρο του σηκού και κατέληγε στο βορειοανατολικό (Harrison 1989, 129-130).

Ο Harrison επίσης θεωρεί ότι ο ναός επιστεφόταν με τρούλο (εικ.3) στηριζόμενος στο γεγονός ότι τα βαθιά θεμέλια δείχνουν ότι η ανωδομή ήταν ιδιαίτερα βαριά. Ακόμα το γεγονός ότι ο ναός διαθέτει τετράγωνο σχήμα υποδηλώνει ότι στεγαζόταν με κεντροποιημένο σύστημα στέγασης, ενώ μάλιστα τέτοιου είδους κτήρια με εξέδρες κατά πάσα πιθανότητα στεγάζονταν με τρούλο, ενώ ακόμα στην **Παλατινή Ανθολογία** στους στίχους 55-57 υπάρχει αναφορά ότι πάνω στους δυνατούς κίονες του κεντρικού κλίτους στηρίζονται άλλοι κίονες που φέρουν τις ακτίνες μιας χρυσής οροφής. Οι πάνω

Κάτοψη της αποκατάστασης που προτείνει ο Bardill
(Bardill 2006, fig. 2)

κίονες οι οποίοι αναφέρονται στην **Παλατινή Ανθολογία** θα αποτελούν την κιονοστοιχία των εξωστών πάνω από τις ημικυκλικές εξέδρες (Harrison 1986, 407-409).

Ο τρούλος κατά πάσα πιθανότητα στηριζόταν πάνω σε τέσσερις αψίδες που υποβαστάζονταν από τέσσερις κτιστούς πεσσούς οι οποίοι, όπως και ο στυλοβάτης, εδράζονταν πάνω στην πλατιά και βαθιά θεμελίωση του κεντρικού κλίτους. Γι' αυτό και ο Harrison βρίσκει ομοιότητες με τη στέγαση της Αγίας Σοφίας και της Αγίας Ειρήνης (Harrison 1989, 132).

Ο Bardill ωστόσο διαφωνεί με τη στέγαση της εκκλησίας με τρούλο λόγω του ότι τα θεμέλια των πλάγιων κλιτών δεν είναι τόσο ανθεκτικά ώστε να αντέξουν τις πιέσεις ενός τρούλου. Μάλιστα φέρει ως παραδείγματα τους ναούς της Αγία Σοφίας και της Αγίας Ειρήνης, οι οποίοι στους πλάγιους τοίχους διαθέτουν βοηθητικές παραστάδες για να φέρουν τις πλάγιες ωθήσεις του βάρους του τρούλου (Bardill 2006, 361). Επιπρόσθετα θεωρεί ότι ο τοίχος που διαχωρίζει τα δύο αψιδωτά περάσματα της υποδομής των δύο πλάγιων κλιτών, επιτελούσε και ρόλο θεμελίου ενός ακόμα στυλοβάτη που χώριζε το κάθε πλάγιο κλίτος στα δύο, δημιουργώντας έτσι ένα πεντάκλιτο ναό, και όχι τρίκλιτο όπως υποστηρίζει ο Harrison (Bardill 2006, 361) (εικ. 4).

Διάκοσμος- Προέλευση- Συμβολισμός

Το διακοσμητικό πρόγραμμα του Αγίου Πολυεύκτου χαρακτηρίζεται από αφθονία πλούσιων μοτίβων στα αρχιτεκτονικά μέλη, όπου συνδυάζονται στοιχεία της κλασσικής και Σασσανιδικής τέχνης.

Σύμφωνα με τον Harrison αυτό που χαρακτηρίζει την κλασσική επίδραση είναι ο νατουραλισμός των ζωικών μορφών και ορισμένων φυτικών μοτίβων, όπως στην περίπτωση της αμπέλου και της άκανθας (Harrison 1989, 119). Η επίδραση ωστόσο της εξωτικής Σασσανιδικής τέχνης φαίνεται κυρίως μέσα από τα σχηματοποιημένα μοτίβα με γεωμετρική και συμμετρική απόδοση. Ο Canepa διακρίνοντας τις ομοιότητες του διακόσμου του ναού με Σασσανιδικά κτήρια, υποστηρίζει ότι οι τεχνίτες που ασχολήθηκαν με τον γλυπτό διάκοσμο του ναού ήταν εκπαιδευμένοι στην Περσία (Canepa 2009, 211-113). Ωστόσο η επίδραση των Σασσανιδικών στοιχείων ίσως προκλήθηκε και μέσα από την έλευση Σασσανιδικών έργων μικρογλυπτικής και υφαντουργίας στον βυζαντινό κόσμο, στα οποία πρόσβαση θα είχε και η Αννικία Ιουλιανή, ως βυζαντινή πριγκίπισσα, ενώ ακόμα ο σύζυγός της, ως διοικητής των βυζαντινών δυνάμεων εναντίον των Περσών, θα είχε

φέρει μαζί του πλήθος τέτοιων αντικειμένων ως λάφυρα. (Harrison 1989, 122-124).

Επιπρόσθετα, τόσο ο Harrison, σπληνίζομενος στο ποίημα της *Παλατινής Ανθολογίας*, όπου αναφέρεται ότι η Αννικία Ιουλιανή έκτισε «Ναόν Θεοδόχον» που ξεπέρασε εκείνο του Σολομώντος, υποστηρίζει ότι ο διάκοσμος του Αγίου Πολυεύκτου παραπέμπει στο Σολομώντιο ναό (Harrison, 1989, 137-139).

Σύμφωνα με τον Bardill, πέραν των πολιτικών σκοπιμοτήτων κίνητρα ίδρυσης του ναού του Αγίου Πολυεύκτου, αποτελούν και οι εσχατολογικές αντιλήψεις της εποχής, αφού ο διάβολος, σύμφωνα με τον Ιππόλυτο, θα ελευθερωνόταν τον 6ον αι. και ακολούθως θα επερχόταν το τέλος του κόσμου. Γι' αυτό λοιπόν η Αννικία Ιουλιανή ήθελε να ιδρύσει τον ουράνιο ναό του οράματος του Ιεζεκιήλ, ώστε να είναι Θεοδόχος, κάτι που δεν ήταν ο ναός του Σολομώντος. Τα παγόνια και τα ποικίλα φυτικά μοτίβα πιθανόν να συμβολίζουν τον Παράδεισο που θα αποκατασταθεί στο τέλος του κόσμου (Bardill 2004, 342-344). Ακόμα ο ναός του Σολομώντος ήταν κτισμένος δίπλα από το βασιλικό παλάτι. Έτσι λοιπόν ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου, αποτελώντας παράλληλο του Ναού του Σολομώντος είχε άμεση επαφή με το παλάτι της Αννικίας Ιουλιανής.

Βλέπουμε επομένως ότι ο ναός του Αγίου Πολυεύκτου επιτελεί ένα πολυδιάστατο ρόλο, αφού ως κτίσμα προβάλλει την οικογένεια της Ιουλιανής έναντι των πολιτικών της αντιπάλων, του Ιουστίνου και του Ιουστινιανού και η ίδρυση του από μια πιστή οπαδό της ορθοδοξίας τονίζει την επικράτηση της ορθοδοξίας εις βάρος του μονοφυσισμού. Χάρη στον πολύπλοκο και πλούσιο συμβολιστικό του διακόσμο, δείχνει ότι η Αννικία Ιουλιανή μετέχει στον έλεγχο πολλών βασιλικών εννοιών, της βιβλικής, της ρωμαϊκής και της σασανιδικής βασιλείας, ενώ η δημιουργία ενός Θεοδόχου ναού που ξεπερνά εκείνο του Σολομώντα - το πρότυπο όλων των βασιλέων - δείχνει κυρίως τη δύναμη της Ιουλιανής και της οικογένειάς της, καθιστώντας την άξια κάτοχο της αυτοκρατορικής εξουσίας, αλλά και θερμή υποστηρίκτρια της χριστιανικής πίστωσης, κτίζοντας τον ναό της κρίσεως που θα δεχθεί τον Θεό, έναν ναό που και ο ίδιος ο Σολομών απέτυχε να κτίσει (Canepa 2009, 215).

Ο Άγιος Πολύευκτος στο χώρο και στο χρόνο

Η περιοχή όπου βρέθηκαν τα θεμέλια του Αγίου Πολυεύκτου, ήταν ήδη κατοικημένη από τον 5ον αι. αφού στην περιοχή βρίσκονταν οι αριστοκρατικοί οίκοι των

επιγόνων του Θεοδοσίου Α (Magdalino 2001, 56-59). Μάλιστα το γεγονός ότι η Αννικία επιλέγει να αφιερώσει τον ναό στον Άγιο Πολύευκτο δεν είναι τυχαίο, διότι η προγιαγιά της, αυτοκράτειρα Ευδοκία είχε μεταφέρει σε μια προϋπάρχουσα εκκλησία στην περιοχή τα λείψανα του Αγίου, γι' αυτό και η Αννικία ήθελε να τονίσει τις βασιλικές τις ρίζες, αφιερώνοντας τον ναό στον Άγιο Πολύευκτο (Bardill 2006, 341).

Ωστόσο αν και στο επίγραμμα που υπήρχε στο ναό, αναφέρεται ότι ο προϋπάρχων ναός ήταν επίσης αφιερωμένος στον Άγιο Πολύευκτο, εν τούτοις αυτό φαίνεται να μην ευσταθεί (Magdalino 2001, 59).

Το παλάτι της Αννικίας βρισκόταν δίπλα από τον ναό, ο οποίος βρισκόταν στο βόρειο βραχίονα της Μέσης, νότια του υδραγωγείου του Ουάλη και του κίονα του Μαρκιανού (Harrison 1986, 405). Ακόμα, στο *De Ceremoniis* αναφέρεται ότι ο αυτοκράτορας για να φτάσει στους Αγίους Αποστόλους περνούσε από τον Άγιο Πολύευκτο που βρισκόταν μετά τα Ολυβρίου και τις Κωνσταντινιαναί (Harrison 1986, 9-10)

Η αναφορά στο *De Ceremoniis* δείχνει ότι ο ναός ήταν σε καλή κατάσταση τον 10ον αι. και η ανασκαφή δείχνει ότι δεν είχε καταρρεύσει μέχρι το 12ον αι. (Harrison 1989, 142). Ωστόσο το 1204 ο ναός πρέπει να ήταν ερειπωμένος αφού διάφορα αρχιτεκτονικά του μέλη βρέθηκαν στη Βενετία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες, ενώ τα αρχιτεκτονικά του κατάλοιπα χρησιμοποιήθηκαν ως σπόλια από τους Βυζαντινούς, και αργότερα από τους Οθωμανούς (Harrison 1989, 143).

Παρ' όλα αυτά η εκκλησία του Αγίου Πολυεύκτου είχε αφήσει το στίγμα της τόσο στην τέχνη, όσο και στην αρχιτεκτονική, αφού μέχρι την ίδρυση του ναού της Αγίας Σοφίας αποτελούσε τη μεγαλύτερη και πολυτελέστερη εκκλησία της Κωνσταντινούπολης, φέροντας μαζί της ένα βαθύ συμβολισμό, τον οποίο ο Ιουστινιανός έπρεπε να υπερκεράσει (Harrison 1986, 415). Επίσης τόσο μεγάλη ήταν η επίδραση του διακόσμου που έφερε, ώστε να βλέπουμε παρόμοια γλυπτά στον Άγιο Βιτάλιο στη Ραβέννα και στην Ευφρασιανή βασιλική στο Ρορεκ. Μάλιστα, ο διάκοσμος του ναού δεν έμεινε απαραίτητος από τους Σταυροφόρους, οι οποίοι εκτιμώντας την ποιότητα και την υψηλή του αισθητική, μετέφεραν πάρα πολλά τεμάχια στη Δύση, τα οποία σήμερα τα συναντάμε σε διάφορα μουσεία, εκκλησίες και δημόσια κτήρια της Ευρώπης.

Βιβλιογραφία:

Bardill, J. 2006: A new Temple for Byzantium: Anicia Juliana, King Solomon and the gilded ceiling in the church of St Polyeuktos in Constantinople, in Bowden W. *Social and political Life in Late antiquity*, Brill.

Bardill, J. 2004: *Brickstamps of Constantinople*, v.1, Oxford.

Canepa, M. P. 2009: *The Two Eyes of the Earth: Art and Ritual of Kingship between Rome and Sasanian Ira*, University of California.

Connor, C.L. 1999: "The Epigram in the Church of Hagios Polyeuktos in Constantinople and Its Byzantine Response." *Byzantion* 69/2 479-527.

Harrison, M και Hayes, J.W. 1986: *Excavations at Sarachane in Istanbul*, v.1, 2 Washington.

Harrison, M. 1989: *A Temple for Byzantium, The Discovery and Excavation of Anicia Juliana's Palace-Church in Istanbul, Texas*.

Magdalino, P. 2001: Aristocratic Oikoi in the tenth and eleven regions of Constantinople, in Necipoglu N. 2001, *Byzantine Constantinople, Monuments, Topography, and Everyday Life*, Boston.

Mango, C. and Ševčenko, I. 1961: "Remains of the church of St. Polyeuktos at Constantinople", *Dumbarton Oaks Papers*, 15, 243-247.

Mathews, F. T. 1980: *The early churches in Constantinople, Architecture and Liturgy*, University Park

Ο Ιουστινιανειος Ιερός Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη

Ονούφριος Οικονομίδης
ΙΣΑ 4ο

Ο Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου στην Κωνσταντινούπολη, είναι ένα από τα σημαντικότερα μνημεία του 6ου αιώνα, και είναι αφιερωμένος στους δύο Στρατιωτικούς Αγίους Σέργιο και Βάκχο (εικ. 1).

Οι Άγιοι

Οι Σέργιος και Βάκχος ήταν ανώτεροι στρατιωτικοί αξιωματούχοι της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας εν καιρώ των 4 τετραρχών. Ήταν αντιστοίχως ο αρχηγός και ο υπαρχηγός του τάγματος των Κιντιλίων και βρίσκονταν υπό την εξουσία του Αυτοκράτορα Μαξιμιανού (Παπαδημητρόπουλος 2010, 153). Ο Μαξιμιανός τους αγαπούσε, όμως φθονεροί άνθρωποι τους κακολόγησαν σε αυτόν ότι είναι χριστιανοί και ο Μαξιμιανός για να επαληθεύσει τις φήμες, έκανε θυσία στο Δία και διέταξε τη συμμετοχή όλων των ανώτερων αξιωματούχων. Οι Σέργιος και Βάκχος πήγαν στη θυσία, αλλά δε συμμετείχαν στη λατρεία. Ο Αυτοκράτορας θύμωσε, τους είπε να θυσιάσουν, αυτοί όμως αρνήθηκαν και τους έστειλε στον Αντίοχο, δούκα στα Ανατολικά σύνορα της Αυτοκρατορίας για να τους δικάσει. Ο Αντίοχος χρωστούσε παλαιότερη χάρη στο Σέργιο για την ανέλιξή του και ήταν επίσης κατώτερός τους. Προσπάθησε να τους πείσει με φιλικό τρόπο να αλλαξοπιστήσουν, πρώτα βάζοντάς τους στην καλύτερή του

φυλακή και μετά με καλά λόγια. Αυτοί όμως ήταν ανένδοτοι. Τότε ο Αντίοχος βασάνισε πρώτο τον Βάκχο. Τον έδεσαν και από τα 4 άκρα και τον μαστίγωσαν με μαστίγια από δέρμα βοός. Μη αντέχοντας το μαρτύριο, ο Βάκχος πέθανε. Την ίδια νύχτα παρουσιάστηκε στο Σέργιο και του έδωσε κουράγιο και δύναμη. Την επομένη, ο Αντίοχος έδωσε στον Σέργιο να φορέσει σιδερένια παπούτσια με καρφιά και να διανύσει την απόσταση Ρεσάφας – Τετραπυργίας. Ένας Άγγελος Κυρίου όμως του παρουσιάστηκε το βράδυ στη φυλακή και του θεράπευσε τις πληγές. Ο Αντίοχος θαυμασμένος από την υπομονή του Αγίου, του επέβαλε το ίδιο μαρτύριο και για την επιστροφή στη Ρεσάφα. Και τότε διέταξε τον αποκεφαλισμό του Αγίου. Τους μάρτυρες τους έθαψαν και στον τάφο τους ανεγέρθη τον 5ο αιώνα μ.Χ. μία μεγάλη βασιλική. Η πόλη από Ρεσάφα μετονομάστηκε σε Σεργιούπολη και από τότε και εξής κάθε χρόνο διεξαγόταν μεγάλο προσκύνημα πιστών στην πόλη για να προσκυνήσουν τον τάφο των Αγίων. Η μνήμη τους εορτάζεται την 7η Οκτωβρίου.

Γεωγραφική Τοποθεσία

Η Εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου βρισκόταν στην ΝΑ πλευρά της Πόλης, πίσω από τον Ιππόδρομο και γειτνίαζε της Μονής του Ορμίσδα αλλά και της Σιδηράς Πύλης (Πασπάτης 1877, 332). Επίσης εκεί κοντά βρισκόταν και το λιμάνι της Πόλης με τα θαλάσσια τείχη και τον πύργο του Βελισαρίου.

Αρχιτεκτονική

Ο αρχιτεκτονικός τύπος του ναού ακολουθεί τον τύπο του οκταγωνικού περικόκτου κτιρίου (εικ. 2) στεγασμένου με τρούλο και εγγεγραμμένο σε τετράγωνο, με το νάρθηκα να εξέχει στα δυτικά. Αυτός ήταν ένα συνηθισμένος και αγαπητός αρχιτεκτονικός τύπος, όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε σε σύγχρονά του κτίρια, π.χ. ο Άγιος Βιτάλιος στη Ραβέννα της Ιταλίας (van Millingen 1912, 69).

Οι εξωτερικοί τοίχοι του ναού είναι χτισμένοι από πλίνθους, με παχιές ενδιά-

Βορειοανατολική όψη του ναού

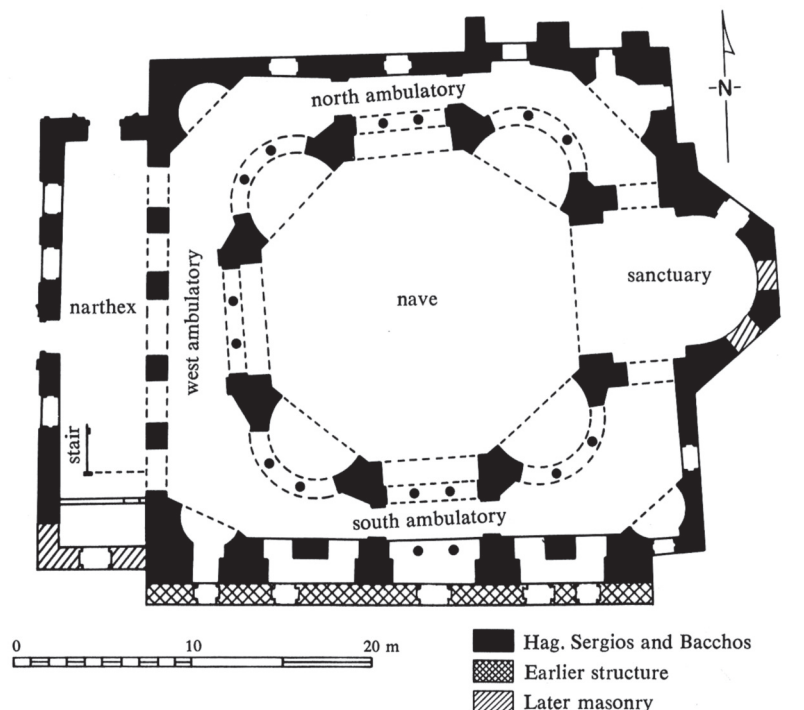

μεσες στρώσεις κονιάματος, οι οποίοι ενισχύονται με ζώνες από πελεκητούς λίθους. Η εκκλησία στηρίζεται σε οκτώ πεσσούς, εξ' ου και το οκταγωνικό της σχήμα. Εναλλασσόμενες κόγχες συνδέουν τους πεσσούς μεταξύ τους. Οι βοηθητικοί χώροι του περιμετρικού διαδρόμου και του υπερώου (γυναικωνίτη) σχηματίζουν απέναντι από την είσοδο ένα ευρύ ιερό βήμα και αψίδα. Πάνω από τους κίονες του ισόγειου υπάρχει επιστύλιο, ενώ άνωθεν των κιόνων του υπερώου υπάρχει τριπλή τοξοστοιχία (Krautheimer 1991, 276). Τα παράθυρα της εκκλησίας είναι Οθωμανικές προσθήκες (van Millingen 1912, 71).

Οι κίονες είναι κατασκευασμένοι από verde antico και κόκκινο μάρμαρο, το οποίο εξορύχθηκε από την περιοχή του Μαρμαρά. Πάνω από τους κίονες κείτονται τεκτονικά κολουρο-πυραμιδοειδή κιονόκρανα. Κάποιοι από τους κίονες του ναού τόσο στο ισόγειο όσο και στο γυναικωνίτη, έχουν χαραγμένα πάνω στα κιονόκρανά τους μονογράμματα. Τα μονογράμματα ομοιάζουν με αυτά της Εκκλησίας της Αγίας Σοφίας, η οποία επίσης οικοδομήθηκε επί Ιουστινιανού. Στα μονογράμματα μπορούμε να διαβάσουμε το μονόγραμμα «Ιουστινιανού». Τα μονογράμματα αυτά ομοιάζουν με αυτά της Αγίας Σοφίας αλλά και της Αγίας Ειρήνης (Swainson 1895, 106). Επίσης διαβάζουμε τα μονογράμματα «Θεοδώρας» και «Βασιλέως». Ο ναός οικοδομήθηκε κι αυτός επί Ιουστινιανού, αλλά πριν από το θάνατο του Ιουστίνου Α', προκατόχου του Ιουστινιανού. Έτσι μπορεί και να εξηγηθεί η απουσία του μονογράμματος «Αυγούστα» από τα κιονόκρανα του ναού, ενώ αντίθετα εμφανίζεται στα κιονόκρανα της Αγίας Σοφίας (Swainson 1895, 107).

Η ζωφόρος του ναού είναι κατασκευασμένη σε δύο επίπεδα. Το κατώτερο μέρος αποτελείται από σκαλισμένα φύλλα άκανθας, ενώ το ανώτερο είναι κατελιγμένο από τη μεγάλη κτητορική επιγραφή (van Millingen 1912, 73).

Ο τρούλος του ναού ορθώνεται στο κέντρο έχοντας 16 πτυχωτές πλευρές. Από τον τρούλο εναλλάσσονται επίπεδες πλευρές με κοίλους άξονες. Αυτοί στηρίζονται στις γωνίες του οκταγώνου, ενώ οι επίπεδες πλευρές ξεπηδούν από τα κέντρα των πλευρών του τρούλου και ανοίγουν σε παράθυρο η κάθε μία (Krautheimer 1991, 276). Ο τρούλος του ναού έχει διάμετρο 15 μέτρα. Η τόσο προσεκτική αρχιτεκτονική του διάταξη αλλά και το γεγονός ότι εφαρμόσαν σωστά τη φωτεινότητα του χώρου και τη διάταξη των κιόνων, φανερώνει τη μεγάλη τεχνολογική επιδεξιότητα του δου αιώνα (Alchermes 2005, 362). Ο ναός ωστόσο

έχει ακανόνιστη κάτοψη και αυτό οφείλεται περισσότερο στην αμέλεια του οικοδόμου του έργου (Γκιολές 1998, 122).

Ο Αυτοκράτορας επισκεπτόταν την εκκλησία για να λειτουργηθεί με τη συνοδεία του μία φορά το χρόνο, κάθε Τετάρτη της Διακαινησίμου. Καθόταν στο παρακυπτικόν του θυσιαστηρίου, στο ΝΑ της στοάς. Στο τέλος της λειτουργίας ο Αυτοκράτορας κερνούσε μπισκότα και κρασί. Πάνω από τις βασιλικές πύλες, στην περιοχή των κατηχουμένων, βρισκόταν το ευκτήριο της Θεοτόκου. Στους Οθωμανικούς Χρόνους, ο Σουλτάνος όταν επισκεπτόταν το τζαμί, χρησιμοποιούσε το χώρο αυτό για να ξεκουράζεται (Πασπάτης 1877, 334).

Χρονολόγηση

Η Εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάχχου οικοδομήθηκε κατά τη βασιλεία του Αυτοκράτορα Ιουστινιανού Α' (527 – 565) από τον ίδιο και τη γυναίκα του, την Αυτοκράτειρα Θεοδώρα. Η εκκλησία χρονολογείται κατά τα έτη 527 – 536 μ.Χ. Αλλά ενώ μπορεί να φαίνονται όλα ομαλά, από την άλλη, υπάρχουν πολλά προβλήματα χρονολόγησης, τα οποία θα προσπαθήσω να περιγράψω.

Τον Ιούλιο του 518, στο θρόνο του Βυζαντίου ανέρχεται ο Ιουστίνος ο Α'. Ανιψιός του είναι ο νεαρός Ιουστινιανός. Στο Μέγα Παλάτιον κατοικούσε ο Αυτοκράτορας και έτσι ο νεαρός Ιουστινιανός επέλεξε να κατοικήσει στην περιοχή «Τα Ορμίσδου» όπου στεγαζόταν το παλάτι που είχε χτιστεί παλαιότερα για να φιλοξενήσει τον Πάπα Ορμίσδα Α' (Ποντιφικάτο 514 – 523). Σύμφωνα με το Θεοφάνη, όταν ο Ρωμαίος συγκλητικός Festus επισκέφθηκε τη Νέα Ρώμη το 499, ένωσε έκπληκτος που δεν υπήρχε μία εκ-

Κάτοψη του ναού
(Mathews 1980, 44)

Βιβλιογραφία:

Alchermes, Jonathan, "Art and Architecture in the Age of Justinian" in: Maas, Michael, (ed.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, Cambridge University Press, USA 2005, p. 343 – 375.

Bardill, Jonathan, "The Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople and the Monophysite Refugees", *Dumbarton Oaks Papers* 54 (2000), p. 1 – 11.

Croke, Brian, "Justinian, Theodora, and the Church of Saints Sergius and Bacchus", *Dumbarton Oaks Papers* 60 (2006), p. 25 – 63.

Kazhdan, Alexander, (ed.), *The Oxford Dictionary of Byzantium*, v. 3, Oxford University Press, Oxford 1991 (λήμμα «Sergios and Bacchos, Church of Saints», p. 1879).

Mango, Cyril, "The Church of Saints Sergius and Bacchus at Constantinople and its Alleged Tradition of Octagonal Palatine Churches", *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 21 (1972), p. 189 – 193.

Mango, Cyril, "The Church of Sts. Sergius and Bacchus once again", *Byzantinische Zeitschrift* 68 (1975), 385 – 392.

Mathews, Thomas, *The Early Churches of Constantinople: Architecture and Liturgy*, The Pennsylvania State University Park, U.S.A. 1980.

Mathews, Thomas, "The Palace Church of Sts. Sergius and Bacchus in Constantinople", p. 137 – 141 in: Emerick and Deliyannis (editors), *Archaeology in Architecture: Studies in Honor of Cecil L. Striker*, Mainz am Rhein 2005. Swainson, H., "Monograms on the Capitals of S. Sergius at Constantinople", *Byzantinische Zeitschrift* IV (1895), Leipzig, p. 106 – 108.

Van Millingen, Alexander, *Byzantine Churches in Constantinople: Their History and Architecture*, Macmillan and Co Ltd, London 1912.

κλησία αφιερωμένη στους δύο μεγάλους Αποστόλους, τον Πέτρο και τον Παύλο. Ο Ιουστινιανός τότε αποφάσισε να χτίσει μία εκκλησία, αφιερωμένη στους Αγίους Πέτρο και Παύλο, γιατί σύμφωνα με τον Mango το όνομά του ήταν Petrus Sabbatius (Mango 1972, 189). Ο Παπικός Απεσταλμένος στην Πόλη το 519 έγραψε μία επιστολή στον τότε Πάπα Ορμίσδα, ότι ο Ιουστινιανός έκτισε μία εκκλησία αφιερωμένη στους δύο Πρωτοκορυφαίους Αποστόλους και ότι θα ήθελε να σταλούν από τη Ρώμη λείψανα του Αγίου Λαυρεντίου (van Millingen 1912, 64). Επίσης ο ίδιος ο Ιουστινιανός είχε στείλει επιστολή στον Πάπα το ίδιο έτος ζητώντας του και λείψανα των δύο Πρωτοκορυφαίων Αποστόλων. Οι απαιτήσεις έγιναν αποδεκτές και τα λείψανα στάλθηκαν το ίδιο έτος (519 μ.Χ.). Η εκκλησία αυτή δεν σώζεται σήμερα, εκτός από έναν προγενέστερο τοίχο στην εκκλησία των Σεργίου και Βάκχου, ο οποίος πιστεύεται ότι άνηκε στην Εκκλησία των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου (Krautheimer 1991, 276).

Το 525 μ.Χ. ο Ιουστινιανός παντρεύεται την αγαπημένη του Θεοδώρα και την εγκαθιστά μαζί του στο παλάτι του Ορμίσδα. Το ίδιο έτος ανακηρύσσεται «καίσαρας» και διάδοχος του Ιουστίνου. Τον Αύγουστο του 527 ο Ιουστίνος πεθαίνει και έτσι ο Ιουστινιανός και η Θεοδώρα ανακηρύσσονται Αυτοκράτορες. Έπειτα ο Ιουστινιανός αποφάσισε να οικοδομήσει έναν άλλο ναό δίπλα από το ναό που είχε χτίσει πριν. Ο ναός αφιερώθηκε στους Αγίους Σέργιο και Βάκχο για τον εξής λόγο: Ο Ιουστινιανός μαζί με το θείο του Ιουστίνου (πριν να γίνουν Αυτοκράτορες), συμμετείχαν σε μία συνομωσία εναντίον του Αυτοκράτορα Αναστασίου (491 – 518). Ο Αναστάσιος όμως τους συνέλαβε και τους καταδίκασε σε θάνατο εξαιτίας υψίστης προδοσίας. Αλλά το βράδυ πριν την εκτέλεσή τους, δύο φαντάσματα φανερώθηκαν στον ύπνο του Αναστασίου (λέχθηκε ότι ήταν οι Άγιοι Σέργιος και Βάκχος) και τον διέταξαν να τους αφήσει ελεύθερους. Έτσι κατά κάποιον τρόπο, ο Ιουστινιανός χρωστούσε στους Αγίους τη ζωή του και το θρόνο του που απέκτησε αργότερα (van Millingen 1912, 63 – 64).

Ο Προκόπιος στα γραφόμενά του, λέει ο van Millingen, αναφέρει ότι ο η Εκκλησία των Αποστόλων χτίστηκε πριν από την Εκκλησία των Σεργίου και Βάκχου. Αλλά μετά αναφέρει ότι ο Ιουστινιανός έπειτα ανήγειρε μία άλλη βασιλική στο χώρο, αλλά δεν αναφέρει αφιέρωση. Και το πρόβλημα που υπάρχει είναι αν ο Προκόπιος αναφέρεται κατά λάθος ή ξανά στη βασιλική των Αποστόλων ή αν όντως χτίστηκε και μία τρίτη βασιλική εκεί (van Millingen 1912, 65).

Η κτητορική επιγραφή του ναού είναι η εξής:

Ἄλλοι μὲν βασιλῆες ἐτιμήσαντο θανόντας | ἀνέρας, ὧν ἀνόνητος ἔην πόνος· ἡμέτερος δὲ | εὐσεμίην σκηπτούχως Ἰουστινιανὸς ἀέξων | Σέργιον αἰγλήεντι δόμῳ θεράποντα γεραίρει | Χριστοῦ παγγενέασ· τὸν οὐ πuerὸς ἀτμός ἀνάπτων | Οὐ ξίφος, οὐχ ἑτέρη βασάνων ἐτάραξεν ἀνάγκη, | ἀλλὰ θεοῦ τέληκεν ὑπὲρ Χριστοῦ δαμήναι | αἵματι κερδαίνων δόμον οὐρανόν. ἀλλ' ἐνὶ πᾶσιν | κοιρανὴν βασιλῆος ἀκοιμήτοιο φυλάξει | καὶ κράτος αὐξήσειε θεοσεφέος Θεοδώρης, | ἧς νόος εὐσεβίη φαιδρύνεται, ἧς πόνος αἶει | ἀκτεάνων θρηπτήρης ἀφειδῆες εἰσὶν ἀγῶνες.

Η επιγραφή είναι ένα terminus post quem γιατί με το «σκηπτούχοι» αναφέρεται ότι οι βασιλείς είναι ήδη εστεμμένοι όταν χτίζεται ο ναός. Επίσης στα μονογράμματα παρατηρούμε κάποια χαρακτηριστικά τα οποία δεν παρατηρούμε στα μεταγενέστερα μονογράμματα, για παράδειγμα της Θεοδώρας στην Αγία Σοφία. Άρα βρισκόμαστε στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Ιουστινιανού (Bardill 2000, 2). Όταν ο Ιουστινιανός ανέβηκε στο θρόνο, εννοείται ότι είχε εγκαταλείψει το παλάτι του Ορμίσδα και είχε εγκατασταθεί πλέον μόνιμα στο Ιερόν Παλάτιον.

Σύμφωνα με τον Ανώνυμο, η εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου αλλά και η γεινιάζουσα εκκλησία των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου, οικοδομήθηκαν μετά τη σφαγή των στασιαστών της Στάσης του Νίκα στον Ιππόδρομο, κατά το έτος 532 μ.Χ. Αλλά ο Ανώνυμος δεν θεωρείται αξιόπιστος ιστορικός (van Millingen 1912, 63).

Και έτσι οδηγούμαστε στον Ιωάννη από την Έφεσο, ο οποίος τη δεκαετία του 560 γράφει τους *Βίους των Αγίων της Ανατολής*. Εκεί αναφέρεται ότι η Αυτοκράτειρα Θεοδώρα υποκίνησε Μονοφυσίτες μοναχούς, οι οποίοι ήταν καταδιωκόμενοι ήδη από τη Δ' Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνος (451) και τους προσκάλεσε στην Πόλη, δίνοντάς τους για κρησφύγετο το παλάτι του Ορμίσδα (Bardill 2000, 5). Ο Ιωάννης όμως αναφέρει το ναό ως μαρτύριο, πράγμα που δεν ευσταθεί, διότι τα οστά των αγίων βρισκόνταν στην Σεργιούπολη, αν και το Oxford Dictionary of Byzantium λέει ότι οι κάρες τους βρίσκονται στην Κωνσταντινούπολη (Kazhdan 1991, 1879). Ο ίδιος συγγραφέας αναφέρει ότι μοναχοί από τη Συρία, Αρμενία, Καππαδοκία, Κιλικία, Ισαυρία, Λυκαονία, Ασία, Αλεξάνδρεια αλλά και Κωνσταντινούπολη, βρήκαν καταφύγιο στο παλάτι. Οπότεν έτσι εξηγείται από μια θεωρία η λατρεία των δυο στρατιωτικών αγίων της Ανατολής. Όλοι αυτοί πιθανώς να ήρθαν

το 531. Μετά αναφέρεται ότι κατέρρευσε ένα μέρος της εκκλησίας του μαρτυρίου, γι' αυτό και ο Ιουστινιανός ως το 532 πρέπει να ανήγειρε την εκκλησία για να στεγάσει τους αιρετικούς μοναχούς.

Από την άλλη το *terminus ante quem* είναι το 536 μ.Χ. γιατί τότε είχε πραγματοποιηθεί μία Σύνοδος, στην οποία αναφέρεται κάποιος Παύλος, ο οποίος ήταν «πρεσβύτερος και ηγούμενος των Αγίων Πέτρου και Παύλου των Αποστόλων, Σεργίου και Βάκχου των μαρτύρων». Σύμφωνα με αυτή τη μαρτυρία αναφέρεται ένα μοναστήρι. Το ερώτημα είναι πότε χτίστηκε το συγκεκριμένο μοναστήρι; Ο Mango πιστεύει πως ο Παύλος είναι Μονοφυσίτης ιερέας αλλά από την άλλη ο Croke το αμφισβητεί γιατί δεν είχαν βρεθεί οι υπογραφές του σε όλα τα πρακτικά της Συνεδρίας, οπότεν μπορεί να είναι Ορθόδοξος (Croke 2006, 42).

Το 548 η Θεοδώρα πεθαίνει και έτσι οι μονοφυσίτες μοναχοί χάνουν την «ανεξαρτησία» τους. Ο Ιουστινιανός είναι ελεύθερος και ξαφνικά το κτίριο παίρνει φωτιά, το παλάτι καταστρέφεται, αλλά όχι η εκκλησία. Και έτσι το 548 οι μοναχοί μετακινούνται στο παλάτι του Ουρμπικίου (Mango 1972, 102).

Η δεύτερη θεωρία που επικρατεί είναι αυτή του Mango, ο οποίος θεωρεί ότι δεν υπήρχε λόγος για τον Ιουστινιανό να ιδρύσει δεύτερη εκκλησία, όταν μάλιστα υπήρχε η Εκκλησία των Αποστόλων Πέτρου και Παύλου. Έτσι μάλλον άρχισε να την οικοδομεί μετά το 531, και ως το 536 η Εκκλησία ήταν έτοιμη (Mango 1975, 392).

Συμπερασματικά καταλήγουμε στο ότι η Εκκλησία μπορεί να χτίστηκε από τον Ιουστινιανό για να ανταποδώσει το καλό στους δύο Αγίους, αλλά μπορεί να χτίστηκε και από επιθυμία της ίδιας της Θεοδώρας, η οποία υπερασπιζόταν τους Μονοφυσίτες και ήθελε να τους φέρει στην Κωνσταντινούπολη. Επίσης όσον αφορά τη θρησκευτικότητα του χώρου, μπορούμε να πούμε ότι από το 519 μέχρι το 531 έχουμε Ορθόδοξους ιερείς, από το 531 μέχρι το 548 Μονοφυσίτες και από το 547 και εξής και Ορθόδοξους και Λατίνους, όπως θα δούμε παρακάτω (Mathews 2005, 141).

Μεταγενέστερη Ιστορία του Ναού

Το 553 συγκλήθηκε η Ε΄ Οικουμενική Σύνοδος στην Κωνσταντινούπολη από τον Ιουστινιανό, η οποία καταδίκασε τα «Τρία Κεφάλαια», συγγράμματα Νεστοριανών διδασκάλων. Ο Ιουστινιανός ήταν από πριν υπέρμαχος της καταδίκης των συγγραμμάτων αυτών, κάτι όμως που δεν άρεσε στον τότε Πάπα Βιγίλιο, γιατί σύμφωνα με την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο στη

Χαλκηδόνα το 451, τα «Τρία Κεφάλαια» δεν ανήκαν στην Νεστοριανή Διδασκαλία, οπότε και αθωώθηκαν. Τότε ο Ιουστινιανός κάλεσε τον Πάπα στην Πόλη. Ο Πάπας ήρθε το 547 στην Πόλη και προσπαθούσε να τους πείσει ότι έκαναν λάθος, ώσπου επικαλέστηκε το αλάθητό του και το γεγονός ότι συνεχίζει τη διδασκαλία του Αποστόλου Πέτρου. Αυτό όξυνε τις σχέσεις μεταξύ Πάπα και Αυτοκράτορα, γι' αυτό και ο Ιουστινιανός διέταξε να συλλάβουν τον Πάπα. Ο Βιγίλιος κατέφυγε στην εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου για να βρει άσυλο. Και αναφέρεται ο ασεύς τρόπος με τον οποίο τραβολογούσαν τον Πάπα για να τον βγάλουν με το ζόρι από την εκκλησία (van Millingen 1912, 67). Από τότε, η Εκκλησία των Αγίων Σεργίου και Βάκχου συνδυάστηκε με τους Λατίνους, και όποτε υπήρχαν Παπικοί απεσταλμένοι στην Κωνσταντινούπολη, δικαιούνταν να λειτουργούν εκεί μέσα.

Κατά τον 9ο μεταχριστιανικό αιώνα σημαντικοί ηγούμενοι της μονής ήσαν ο εικονομάχος Πατριάρχης Ιαννής καθώς και ο Πατριάρχης Μεθόδιος, ο οποίος αναστήλωσε τις εικόνες το 843 μ.Χ.

Το 869 μ.Χ. ο ναός καταστρέφεται από ισχυρό σεισμό και ο Αυτοκράτορας Βασίλειος Α΄ Μακεδών κάνει πολλές επισκευές. Από τότε και στο εξής, οι αναφορές μέσα από τις γραπτές πηγές για το ναό σπανίζουν, αλλά γνωρίζουμε ότι λειτουργεί μέχρι και το 1453 (Kostenec 2008, 6).

Το 16ο αιώνα ο ναός μετατρέπεται σε μουσουλμανικό τέμενος (τζαμί) από τον Kūçük Hüseyin ağa b. Abdülhay, ο οποίος αποκεφαλίστηκε από το Σουλτάνο Βαγιαζήτ Β΄ το 1510. Είναι θαμμένος σε μαυσωλείο εντός του τεμένους (Πασπάτης 1877, 334).

Το 1740 ο Μεγάλος Βεζίρης Hacı Ahmet Paşa αναστηλώνει το τέμενος και το μετονομάζει σε Kūçük Aya Sofya Camii, δηλαδή ως Μικρή Αγία Σοφία, για να δηλώσει τόσο την ομοιότητά του όσο και την διαφορά του με την Εκκλησία της Αγίας Σοφίας. Στη ΝΔ γωνία προστέθηκε και ένας μιναρές τη δεκαετία του 1760.

Το 1870, νοτίως του τεμένους δημιουργείται η σιδηροδρομική γραμμή, η οποία υπάρχει μέχρι σήμερα. Από τη διέλευση των τρένων, συχνά παρατηρούνται προβλήματα αστάθειας στο ναό.

Το 1940 ο μιναρές καταρρέει από σεισμό και το 1956 ανεγείρεται καινούργιος.

Το 1999 σεισμός προκαλεί σοβαρές ρωγμές στον τρούλο και στον ναό, γι' αυτό και κατά τη διετία 2004 – 2006 ο ναός επιδέχεται μεγάλης κλίμακας αναστηλώσεις.

Το 2001 ο Ναός των Αγίων Σεργίου και Βάκχου εγγράφεται στον Κατάλογο Απειλούμενων Μνημείων Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς της UNESCO.

Βιβλιογραφία:

Kostenec, Jan, (proofread.) Lees Christopher, «Ναός Σεργίου και Βάκχου (Κιουτσούκ Αγία -Σοφία Τζαμί)», *Encyclopaedia of the Hellenic World, Constantinople*, χ.τ.ε., 2008. <http://constantinople.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaID=11781>

Krautheimer, Richard, *Παλαιοχριστιανική και Βυζαντινή Αρχιτεκτονική*, (μτφρ. Μαλλούχου – Τουφάνω, Φανή), Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 1991.

Γκιολές, Νίκος, *Παλαιοχριστιανική Τέχνη: Ναοδομία (π. 200 – 400)*, Β΄ έκδοση, Γ. Γκέλμπεσης, Αθήνα 1998.

Παπαδημητρόπουλος, Γεώργιος, *Συμεών του Μεταφραστού: Οι Άγιοι Μάρτυρες Ακάκιος, Αναστάσιος ο Πέρσης, Βονιφάτιος, Ελευθέριος, Σεβαστιανός, Σέργιος και Βάκχος, Τρύφων*, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, Αθήνα 2010.

Πασπάτης, Αλέξανδρος, *Βυζαντινά Μελέται Τοπογραφικά και Ιστορικά μετά Πλείστων Εικόνων*, Τυπογραφείο Αντωνίου Κορομηλά, Κωνσταντινούπολη 1877.

Κυπριακές Μεταλλουργικές Φαρμακευτικές Ύλες κατά τον Γαληνό

Παντελίτσα Μυλωνά
Απόφοιτος ΙΣΑ

Ο Γαληνός καταγόταν από την Πέργαμο της Μικράς Ασίας. Γεννήθηκε το 128 μ.Χ. Πατέρας του ήταν ο Νίκων και ήταν αρχιτέκτονας και γεωμέτρης (Σπανδάγου-Τραυλού 1996, 220). Την μητέρα του ο ίδιος ο Γαληνός την χαρακτηρίζει εριστική προς τον πατέρα του (Λασκαράτος 2003, 260) και την παρομοιάζει με την Ξανθίππη, τη γυναίκα του Σωκράτη (Krug 1997, 68).

Για την εκπαίδευση του φρόντισε ο πατέρας του. Σε ηλικία 14 ετών τον έστειλε να σπουδάσει σε σχολές φιλοσοφίας. Εκεί μελέτησε στωική, πλατωνική και περιπατική φιλοσοφία (Λασκαράτος 2003, 261) αλλά τελικά στράφηκε στην ιατρική κοντά στον ιατρό Σάτυρο από την Σμύρνη ο οποίος δίδασκε εκείνη την εποχή στην Πέργαμο. Στη συνέχεια πήγε στη Σμύρνη όπου πήρε μαθήματα ανατομίας κοντά στον γιατρό Πέλοπα. Ακολούθως παρακολούθησε μαθήματα στην Κόρινθο από τον Νουμισιανό (Krug 1997, 68) και μετά στην Αλεξάνδρεια κοντά στον Ηρακλειανό και τον Ιουλιανό (Σπανδάγου-Τραυλού 1996, 221).

Το 161/162 μ. Χ ο Γαληνός πήγε στη Ρώμη. Μετά την επιτυχή θεραπεία της γυναίκας του συγκλητικού Φλαβίου Βοθήιου έγινε ιατρός της αριστοκρατίας της πόλης. Εκεί διακρίθηκε ως πρακτικός γιατρός, ερευ-

νητής και διδάσκαλος της ιατρικής τέχνης.

Ο Γαληνός έγραψε περί τα 800 συγγράμματα, από τα οποία τα 300 ήταν ιατρικά και τα υπόλοιπα ήταν φιλοσοφικά και φιλολογικά. Τα περισσότερα από τα έργα του χάθηκαν στην πυρκαγιά του ναού της Ειρήνης στη Ρώμη. Από τα ιατρικά του έργα διασώθηκαν σε μορφή βιβλίων τα 83, ενώ 80 περίπου βρίσκονται διασκορπισμένα σε μορφή χειρογράφων στις βιβλιοθήκες της Ευρώπης (Σπανδάγου-Τραυλού 1996, 223).

Τα συγγράμματά του ήταν αρχικά γραμμένα στα ελληνικά και στη συνέχεια μεταφράστηκαν στα λατινικά (Krug 1997, 69). Τίτλοι μερικών ιατρικών και φαρμακολογικών συγγραμμάτων του είναι: «Περί μήτρας άνατομής», «Περί τής τοῦ έμβρύου άνατομής», «Περί τύπων», «Θεραπευτική μέθοδος», «Περί χρείας μορίων», «Περί τής τών άπλών φαρμάκων δυνάμεως», «Περί συνθέσεως φαρμάκων κατά τόπους», «Περί άντιδότηων» (Σπανδάγου-Τραυλού 1996, 223). Από τα φιλοσοφικά του έργα, ενδεικτικά είναι τα: «Περί Ίπποκράτους και Πλάτωνος δογμάτων», «Περί ειδών τών φιλοσόφων» (Σπανδάγου-Τραυλού 1996, 223). Ο Γαληνός στη ζωή του, όπως αναφέρει και ο ίδιος στα συγγράμματά του έκανε μια μεγάλη περιόδεια φεύγοντας από τη Ρώμη μετά τον λοιμό του 162 μ.Χ.

Ο Γαληνός στο σύγγραμμα του «Περί της των απλών φαρμάκων κράσεως και δυνάμεως», αναφέρεται σε φάρμακα που χρησιμοποίησε στη ζωή του και αναφέρει πού βρίσκονται, σε τι χρησιμεύουν και πώς τα απέκτησε. Εκτός από τις φαρμακευτικές ιδιότητες των μεταλλικών φαρμάκων που συνέλεξε στην Κύπρο, αναφέρει επίσης και τις φυσικές του ιδιότητες, καθώς και τον τόπο που βρίσκεται με αρκετή ακρίβεια. Στο έργο του αυτό αναφέρει με αρκετή λεπτομέρεια τον τρόπο που παράγονταν οι φαρμακευτικές ύλες από τον χαλκό. Στη συνέχεια αριθμεί τις ιδιότητες του συγκεκριμένου φαρμάκου και ακολούθως αναφέρει σε ποιες περιπτώσεις μπορεί να χρησιμοποιηθεί και να ωφελήσει τον ασθενή. Επίσης αναφέρει και τις ιδιότητες που αποκτά το κάθε φάρμακο αν διαλυθεί ή ενωθεί με άλλο προϊόν και σε ποιες περιπτώσεις μπορεί να χρησιμοποιηθεί.

Η Σκουριώτισσα, λόγω των ειδικών γεωλογικών συνθηκών, είχε τις μεγαλύτερες ποικιλίες και ποσότητες θεικών μεταλλικών

Ο Γαληνός σε φανταστική απεικόνιση από τον Pierre Roche Vignéron, λιθογραφία. Παρίσι: Lith de Gregoire et Deneux, ca. 1865

<http://www.isgeschiedenis.nl/wp-content/uploads/oldimages/Galen.jpg>

αλάτων. Στο μεταλλείο λειτουργούσε υδρο-μεταλλουργική παραγωγή χαλκάνθου, την οποία και περιγράφει ο Γαληνός, για να ικανοποιήσει την μεγάλη ζήτηση κυπριακών μεταλλικών φαρμάκων (Κωνσταντίνου 2006, 116-118).

Διφρυγές

Αρχικά ο Γαληνός στο «Περί της των απλών φαρμάκων κράσεως και δυνάμεως» αναφέρει το διφρυγές, το οποίο είναι μικτής ποιότητας και δύναμης καθώς επίσης και το πόσο καλό είναι για τα κατοικήθη έλκη: «...έκόμεσα δὲ καὶ τούτου τοῦ φαρμάκου [τοῦ διφρυγού] πολὺ τὲ καὶ πληθὸς ἐκ τῶν ἐν Κύπρῳ Σόλων, ἔνθα τὸ μέταλλον ἐστίν, ὡς ἀπὸ σταδίων τῆς πόλεως τριάκοντα...», «...διὰ καὶ τῶν κακοηθῶν ἐλκῶν ἀγαθὸν ἐστὶ φάρμακον...» (Γαληνός Περί κράσεως των απλών φαρμάκων, 145).

Ονομάζεται έτσι γιατί ξηραίνεται στον ήλιο και μετά με φρύγανα, γύρω γύρω βαλμένα καίεται. Το διφρυγές για τον Gaudry είναι τεχνητό χαλκούχο προϊόν και για άλλους θεωρείται ως σύνθετο χαλκούχο μέταλλο. Ο Μ. Σεφανίδης θεωρεί ότι είναι άηκτο υπόλειμμα της μεταλλουργίας, ίσως είναι υποξείδιο του σιδήρου ή βασικό θειικό σίδηρο (Χρυσάνθη 1991, 45). Σύμφωνα με τον Διοσκουρίδη, στην Κύπρο συναντά κανείς μονάχα το μεταλλικό είδος του διφρυγούς (Διοσκουρίδης *Περί ύλης ιατρικής*, 785), ένα δηλαδή από τα τρία είδη που περιλαμβάνουν το πηλώδες και αυτό που προέρχεται από τον λίθο πυρίτη.

Οι ιδιότητες του μεταλλικού αυτού φαρμάκου είναι στυπτικές. Όπως αναφέρει και ο ίδιος, αυτό το φάρμακο ήταν πολύ χρήσιμο για τον ίδιο χάρη στις πολλές εφαρμογές του. Πρώτα, το διφρυγές ήταν αρκετά δριμύ και κατάλληλο για να επουλώσει πληγές. Ήταν κατάλληλο και κατά συνέπεια πολύ εύχρηστο για τη θεραπεία ελκών στο στόμα, που είχαν πάθει σήψη εξαιτίας της αφαίρεσης της επιγλωττίδας. Επίσης χρησιμοποιείτο για να γιατρέψει τις ουλές που δημιουργούνταν από τα έλκη στο αιδοίο και στον πρωκτό, εφαρμόζοντας τον ίδιο τρόπο χρήσης που εφήρμοζαν και για έλκη στο στόμα (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 145): «...καὶ μέχρι συνουλώσεως ἐχρησάμην πολλάκις ἐσφραγισμένων ἀκριβῶς οὐλῆν ἐργαζόμενον καὶ τούτου τοῦ μορίου καὶ πάντων τῶν ἐλκοθέντων. Οὕτω καὶ κατὰ τοῖς αἰδίοις τὲ καὶ ἔδρα πάντων ἐλκῶν ἢ δὲ χρήσις ὁμοία τοῖς κατὰ τὸ στόμα...».

Όταν συνδυαστεί με τερεβινθίνη ή κηρωτή είναι βοηθητικό για τα αποστήματα (Χρυσάνθη 1991, 46). Ο Γαληνός χρησιμοποίησε το διφρυγές είτε μόνο του είτε σε συνδυασμό με μέλι (Μιχαηλίδης 2006, 31).

Καδμία

Εν συνεχεία ο Γαληνός αναφέρεται στην καδμία. Επισημαίνει ότι η καδμία παράγεται κατά την διάρκεια εξαγωγής του

χαλκού από την κάμινο. Επίσης μπορεί να παραχθεί και κατά την διαδικασία εξαγωγής του αργύρου: «... Καδμία γίνεται καὶ κατὰ τῶν ἐν ταῖς καμίνοις γενέσιν τοῦ χαλκοῦ τῆς γῆς ὅλης ἐκείνης ἐξ ἧς ὁ χαλκὸς γεννᾶται... γίνεται δὲ καὶ ἐν τοῖς ἀργυριοῖς μετάλλοις κατὰ τὴν ὁμοίαν διάκρισιν ἢ γίνεσθαι ἢ ὅπως ἂν ἐθέλης ὀνομάξεις...» (Γαληνός *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 146). Ὡστόσο στην Κύπρο η καδμία ευρίσκεται και στα μεταλλεία του χαλκού γι' αυτό και ονομάζεται λίθος: «... καὶ χωρὶς δὲ καμίνο καδμεία κατὰ Κύπρον εὐρίσκεται, καὶ δικαίως ἂν τις τὴν τοιαύτην ὀνομάζοι λίθον...» (Γαληνός *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 146). Επειδή ο Γαληνός την αναφέρει ως «λίθον» ξέρουμε ότι πρόκειται για την ορυκτή καδμεία. Ο Διοσκουρίδης στο «*Περί ύλης ιατρικής*» όπου αναφέρει την καδμία, την ονομάζει και βοτρυίτι (Διοσκουρίδης *Περί ύλης ιατρικής*, 738): «Καδμίας ἀρίστη μὲν ἐστὶ ἢ κυπρία, καλουμένης δὲ βοτρυίτις, πυκνὴ, βαρεῖα μέσως καὶ μᾶλλον ἐπὶ τὸ κουφότερον ῥέπουσα, ἔχουσα τὴν ἐπιφάνειαν βοτρυώδη...». Ο Γαληνός αναφέρεται σε μια ορυκτή παραλλαγή της καδμίας αφού την ονομάζει και αυτή λίθο και δεν έχει εξαχθεί από τη διαδικασία εξαγωγής του χαλκού. Ο Μ. Σεφανίδης ταυτίζει την καδμεία λίθο με τον ψευδαργυρίτη και πιθανόν αυτό εννοεί και ο Γαληνός, αφού τον ονομάζει λίθο (Χρυσάνθη 1991, 46-47).

Επίσης αναφέρει στο «*Περί της των απλών φαρμάκων κράσεως και δυνάμεως*» σχετικά με την καδμία που βρίσκεται στην Κύπρο «...ἐν γοῦν τοῖς Σόλοις τῆς ἐν ταῖς καμινείαις γεννομένης καδμίας χωρὶς δὲ καμίνο καδμία ὀλίγιστον ἢ ἔτι καθ' ὄν ἐγὼ χρόνον ἐπεδημήσα τὴ νήσω...». Ο Γαληνός πήρε καδμία από τα μεταλλεία των Σόλων, και αναφέρει ότι μπορούσε να τη βρει τόσο στο βουνό όσο και στα ρυάκια. Η καδμία των Σόλων είναι καλύτερης ποιότητας από αυτή που εξάγεται από τις καμίνο: «...ὡς τῆς ἄλλης καδμίας ἐκείνην οὔσαν ἀμείονα τὴν τοιαύτην μὲν εἰκότως ἂν τις ὀνομάζοι λιθώδη καδμία...» (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 146)

Το μεταλλικό αυτό φάρμακο έχει ξηρατική και αντισηπτική ιδιότητα. Επιπλέον επουλώνει τα έλκη στα μάτια και βοηθά στην ανάπλαση του ιστού τόσο στα μάτια όσο και σε όλο το σώμα. Είναι πολύ χρήσιμο για το σώμα που φέρει αρκετά υγρά έλκη, τα οποία έχουν πάθει σήψη. Είναι κατάλληλο, για αυτό το λόγο στους ευνούχους, στα παιδιά και στις γυναίκες που έχουν μαλακά δέρματα. Για πιο σκληρά και σφικτά χρειάζονται πιο δραστικά φάρμακα: «... καὶ ρυπτικὸ μετρίως ἄνευ δῆξεως ὡς εἰς τὰ πληρώσεως ἔλκη δεόμενα κατὰ τὲ τούτους ὀφθαλμούς, καὶ τὸ πᾶν σῶμα χηρῶσιμον καὶ δὲ λίαν ὑγρά τῶν ἐλκῶν. Ἡ σηπεδονώδη κατὰ μὲν τὸ πᾶν τῶν σωμάτων

Πηγές:

Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων βιβλίον όγδοο* στο: <http://web2.bium.univ-paris5.fr/livanc/?cote=01623x02&p=118&do=page> (πρόσβ. 1 Οκτ. 2010).

Διοσκουρίδης, *Περί ύλης ιατρικής βιβλίον πέμπτον* στο: <http://web2.bium.univ-paris5.fr/livanc/?cote=45674x25&p=711&do=page> (πρόσβ. 15 Νοεμβρίου 2010).

Βιβλιογραφία:

Κωνσταντίνου, Γ. 2006 : «Η συμβολή των χαλκούχων κοιτασμάτων της Κύπρου στην ανάπτυξη της ιατρικής στην αρχαιο- τητα», 114-121, στο *Πρακτικά 2ου διεθνούς συνδρίου Αρχαίας Ελληνικής Τεχνολογίας*, Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας, Αθήνα.

Λασκαράτος, Ι. Γ. 2003: *Ιστορία της Ιατρικής*, τομ. 2, Ιατρικές Εκδόσεις Π. Χ. Πασχαλίδης, Αθήνα.

Μιχαηλίδης, Δ. 2006: «Γιατροί και Ιατρική στην Αρχαία Κύπρο», 15-65, στο Βρυωνίδου- Γαγκου, Μ. Η *Ιατρική στην Κύπρο: από την αρχαιότητα μέχρι την Ανεξαρτησία*, Πολιτιστικό Κέντρο Ομίλου Λαϊκής, Λευκωσία

Χρυσάνθης, Κ. 1991: «Ο Γαληνός και η Κύπρος» 13-14 στο *Από την ιστορία της Κυπριακής Ιατρικής*, Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας Κύπρου, Λευκωσία.

Χρυσάνθης, Κ. 1991: «Κυπριακές φαρμακευτικές ύλες στο "Περί ύλης ιατρικής" του Διοσκουρίδη» 43-65 στο *Από την ιστορία της Κυπριακής Ιατρικής*, Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας Κύπρου, Λευκωσία.

Krug, A. 1997: *Αρχαία Ιατρική επισημονική και θρησκευτική ιατρική στην Αρχαιότητα*, Παπαδήμα, Αθήνα.

Michaelides, D. 1996: "The economy of Cyprus during Hellenistic and Roman periods", 139-151, in D. Michaelides and V. Karageorghis (eds) *The development of the Cypriot Economy*, Nicosia.

οία τὰ τῶν εὐνούχων τὲ καὶ παιδῶν καὶ γυναικῶν ἐστίν...» (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 146).

Μίσυ

Ακολουθῶς ο Γαληνός αναφέρεται στο μίσυ το οποίο ονομάζεται και διαφορετικά μισεία ή μίσσει. Το μίσυ των αρχαίων είναι ο χαλκοπυρίτης και είναι είδος χαλκάνθου (ο θειούχος άλας χαλκός μαζί με θειικό σίδηρο, ψευδαργυρούχες προσμίξεις και κασσίτερο ή μόλυβδο) (Χρυσάνθης 1991, 51). Με τη συλλογή του μίσεως κατάφερε να συμπληρώσει το ένατό του βιβλίο (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 147). Ο Γαληνός σχετικά με το μίσυ αναφέρει: «...Μίσυ. κατὰ τὸ μέταλλον ἐν Κύπρῳ τὸ προειρημένον ἐν τοῖς τῶν Σόλων ὄρεσι μέγας τις ἦν οἶκος, οὐ κατὰ τὸ δεξιὸν τοῖχον, ὡς πρὸς ἡμᾶς δὲ τοὺς εἰσιόντας ἀριστερόν, εἴσοδος ἦν εἰς τὸ μέταλλον, ἐν ᾧ τίνας ἐθεάσαμεν... ὁ δὲ κατ' ἐκεῖνον τὸν καιρὸν ἐπίτροπος τοῦ μετάλλου, δεικνύς μοι ταῦτα...» (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 147). Ο Γαληνός έφτιαχνε το μίσυ κάνοντας το σε μικρές μπαλίτσες. Το μίσυ φέρει κυκλικό σχήμα και θυμίζει πολύ το σχήμα του χαλκίτεως. Συγκρίνοντας τα δύο αυτά φαρμακευτικά μέταλλα λειοί ότι το μίσυ είναι στυπτικό και επίσης μαλακώνει τις σκληρές σάρκες ενώ ο χαλκίτις όχι. Το μίσυ το θέρμαινε για να το ξηράνει περισσότερο από τον χαλκίτι (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 148).

Πομφόλυγα και σποδός

Την τέταρτη θέση στην αναφορά του Γαληνού κατέχει η πομφόλυγα και η σποδός. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Γαληνού, υπάρχουν δύο τρόποι να παραχθεί πομφόλυγα. Ο πρώτος ήταν κατά την καύση του χαλκού για να παραχθεί καδμία και ο δεύτερος κατά την καύση της καδμίας (Χρυσάνθης 1991, 51). Ο Μ. Στεφανίδης θεωρεί την κοινή καδμία, την πομφόλυγα και τη σποδό ως συνώνυμα που δηλώνουν χαλκούχα οξειδία του ψευδαργύρου και ειδικά την πομφόλυγα ως το καθαρό εξάχνωμα της καδμίας. Κατά τον Gaudry η πομφόλυγα είναι το οξειδίο του ψευδαργύρου. (Χρυσάνθης 1991, 51).

Ο Γαληνός γράφει πώς κατασκευαζόταν η πομφόλυγα. Κατά τη διαδικασία κατασκευής της έπεφε, όπως αναφέρει, στο έδαφος ή όπως ονομάζεται σποδός και ανακατευόταν με διάφορες ακαθαρσίες: «...τοδ' άντικαταφερόμενον κάτω καί πίπτον επί τ' οὐδαφος, ή καλουμένη σποδός έστι, πλείων άθροισμένην κατὰ ἄς τοῦ χαλκοῦ καμινείας...» (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 148). Η σποδός από την Κύπρο είναι η καλύτερη σε σχέση με τις υπόλοιπες που φτιάχνονται από άλλα μέταλλα (Διοσκουρίδης, *Περί ύλης ιατρικής*, 743). Σύμφωνα με τον Gaudry η σποδός είναι τεχνητή ένωση με βάση τον χαλκό. Μερικοί άλλοι ερευνητές

παραδέχονται ότι είναι μείγμα ανθρακικού χαλκού και οξειδίου του χαλκού (Χρυσάνθης 1991, 52).

Εξαιτίας του ότι η πομφόλυγα ήταν σε μεγαλύτερες ποσότητες, η σποδός δεν χρησιμοποιείτο πολύ. Η πομφόλυγα έχει ξηραντική ιδιότητα. Είναι κατάλληλη για τα καρκινώδη έλκη και για όλα τα κακοήθη. Θεραπεύει τα έλκη στο αιδοίο και στον πρωκτό και είναι το καλύτερο αβλαβές φάρμακο όταν αποξηρανεί. Από τη σποδό έφτιαχναν κολλύρια για τα μάτια και για ερεθισμούς σε αυτά (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 149): «... φάρμακον δ' έστι ὁ πομφόλυξι ει πληθειή σχεδόν άπάντων ὄσα ξηραίνει άδηκτως πέφυκε. Ὅθεν εις τὲ τ' άλλα τὰ καρκινώδη τῶν έλκῶν έστιν έπιτηδιος. Καί τ' άλλα τὰ κακοήθη πάντα μίγνυται τοιγαρούν εις τὲ τὰ πρὸς τοὺς ὀφθαλμοὺς ρεύματα συντιθέμενα κολλύρια καί ὄσα φλυκταινάς τᾶς ἐν αὐτοῖς ἦ έλκη θεραπεύει. Καί πρὸς ἄ τὴν ἔδραν καί αἰδίων έλκη καί κάλλιστον έστιν φάρμακον άδηκτως, ὡς ἔφη, ξηραίνον...». Ο Διοσκουρίδης αναφέρει ότι έχει καθαρτική ιδιότητα (Διοσκουρίδης, *Περί ύλης ιατρικής*, 747). Επίσης η σποδός θεραπεύει αιμορραγία που μπορεί να προκληθεί κατά την εμμηνόρροια. Είναι μετρίως στυπτική και ισχυρή και συνιστάται για κακοήθη έλκη. Ο Γαληνός την χρησιμοποιούσε είτε μόνο του είτε σε συνδυασμό με μέλι για να θεραπεύει μολυσμένα έλκη στο στόμα μετά από την αφαίρεση της επιγλωττίδας (Michaelides 1996, 145).

Χαλκανθές

Καταληκτικά αναφέρεται στο τελευταίο φάρμακο που κόμισε από την Κύπρο, το χαλκανθές. Ο Μ. Στεφανίδης θεωρεί το χαλκανθές ως το σημερινό ορυκτό chalcanthite. Άλλοι μελετητές το θεωρούν ως καθαρό θειικό χαλκό (Χρυσάνθης 1991, 54).

Όπως αναφέρει και ο ίδιος ο Γαληνός πήρε πολλή ποσότητα χαλκάνθου από το νησί. Έχει ισχυρότατη στυπτική ιδιότητα. Αποξηραίνει τις υγρές σάρκες μέσω της αύξησης της θερμοκρασίας. Επίσης είναι εμετικό (Γαληνός, *Περί κράσεως των απλών φαρμάκων*, 150). Εσωτερικώς δίνεται με μέλι ή μόνο του κατά των πλατελμίνθων και της δηλητηρίασης από τους μύκητες. Ακόμη και μέχρι σήμερα ο θειικός χαλκός (που μοιάζει αρκετά με το χαλκανθές) δίνεται εσωτερικώς ως φάρμακο εμετικό, ιδίως στα παιδιά (Χρυσάνθης 1991, 54). Ο Πλίνιος επισημαίνει ότι το χαλκανθές είναι καθαρτικό και μαζί με μέλι αφαιρεί τα σκουλήκια από το στομάχι. Διαλυμένο και σε σταγόνες από τα ρουθούνια καθαρίζει το κεφάλι. Θεραπεύει τα τοιχώματα των ματιών και τον πόνο στα μάτια, την αμβλυωπία και τα έλκη του στόματος. Σταματά το αίμα των ρουθουινών και των αιμορροΐδων. Γιατρεύει τα φουσκώματα των αμυγδαλών (Μιχαηλίδης 2006, 32) και τον πόνο στα αυτιά (Michaelides 1996, 144).

ΑΝΑΣΚΑΦΕΣ - ΕΡΕΥΝΕΣ 2012

όπου συμμετείχαν φοιτητές του τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας - μέλη του Ομίλου Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου

Ανασκαφή του Πανεπιστημίου Κύπρου στην Οικία του Ορφέα, Κάτω Πάφος (υπό τη διεύθυνση του Καθηγητή Δρ. Δημήτρη Μιχαηλίδη)

Ανασκαφή συνεργασίας του Πανεπιστημίου Κύπρου (Επικουρη Καθηγήτρια Ουρανία Κουκά) και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου (Καθηγητής Wolf-Dietrich Niemeier) στο Ηραίο της Σάμου

Υποβρύχια έρευνα του ναυαγίου του Μαζωτού (υπό τη διεύθυνση της Επικουρης Καθηγήτριας Ενάλιας Αρχαιολογίας Δρ. Στυλιανής Δεμέστιχα)

Διοργάνωση διεθνούς εκπαιδευτικού σεμιναρίου Αρχαία Κυπριακή Μεταλλουργία

Μαρία Δικωμίτου Ηλιάδου
Ερευνήτρια

7-11 Μαΐου 2012, Λευκωσία. Η Ερευνητική Μονάδα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου διοργάνωσε την προηγούμενη βδομάδα διεθνές εκπαιδευτικό σεμινάριο με θέμα την Αρχαία Κυπριακή Μεταλλουργία με περισσότερους από 100 συμμετέχοντες προερχόμενους από ακαδημαϊκά και ερευνητικά ιδρύματα από όλο τον κόσμο. Προπτυχιακοί και μεταπτυχιακοί φοιτητές, ερευνητές και ακαδημαϊκοί από όλη την Ευρώπη, τις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής και την Αυστραλία κατέφθασαν στην Κύπρο για ένα πρωτοφανές εκπαιδευτικό σεμινάριο διάρκειας πέντε ημερών, το οποίο συγκέντρωσε διακεκριμένους ομιλητές από το Πανεπιστήμιο Κύπρου, το University College London Qatar, το University of Sheffield, το University of Pennsylvania, το University of Edinburgh, το Texas A&M University, το Deutches Bergbau Museum Bochum, το University of Erlagen, το Tel Aviv University, το Centre de Recherche et de Restauration des Musées de France, το Εθνικό Κέντρο Έρευνας Φυσικών Επιστημών "ΔΗΜΟΚΡΙΤΟΣ" και το εργαστήριο Fitch της Βρετανικής Σχολής Αθηνών. Οι συμμετέχοντες είχαν την ευκαιρία κατά

τη διάρκεια του εκπαιδευτικού σεμιναρίου να παρακολουθήσουν διαλέξεις σχετικές με την μακράιωνη ιστορία εξόρυξης και κατεργασίας κυπριακού χαλκού, την παραγωγή μεταλλικών αντικειμένων, καθώς και τον ηγετικό ρόλο της Κύπρου στο διεθνές εμπόριο μετάλλων κατά την αρχαιότητα. Τις διαλέξεις ακολούθησαν ξεναγήσεις σε διάφορα μεταλλεία καθώς επίσης και αρχαίες θέσεις παραγωγής χαλκού.

Κατά την τελευταία μέρα του σεμιναρίου, το Πανεπιστήμιο Κύπρου συνδιοργάνωσε με το Πανεπιστήμιο του Sheffield πειράματα εκκαμίνευσης χαλκού. Κατά τη διάρκεια των πειραμάτων δόθηκε η μοναδική ευκαιρία στους συμμετέχοντες να κατανοήσουν εν ιδίοις όμμασι τις τεχνικές, το σχεδιασμό των εγκαταστάσεων, τα εργαλεία που χρησιμοποιούνταν κατά την αρχαιότητα, καθώς και τις δυσκολίες που έπρεπε να αντιμετωπίσουν οι αρχαίοι τεχνίτες κατά την εκκαμίνευση και την παραγωγή χαλκού. Τα πειράματα φιλοξενήθηκαν στο μεταλλείο της Σκουριώτισσας από την Hellenic Copper Mines Ltd και τον διευθυντή της εταιρείας κ. Κωνσταντίνο Ξυδά.

Το εκπαιδευτικό σεμινάριο διοργα-

υτικού σεμιναρίου με θέμα την από το Πανεπιστήμιο Κύπρου

νώθηκε στο πλαίσιο του Ευρωπαϊκού Προγράμματος Marie Curie ITN "New Archaeological Research Network for Integrating Approaches to ancient material studies (NARNIA)". Το εν λόγω ερευνητικό δίκτυο συνεργασίας απαρτίζεται από 9 ερευνητικά ιδρύματα από 6 χώρες της Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου το οποίο συντονίζει το Πανεπιστήμιο Κύπρου. Τη διοργάνωση του εκπαιδευτικού σεμιναρίου ανέλαβαν οι Δρ Βασιλική Κασσιανίδου, Δρ Γιώργος Παπασάββας και Δρ Μαρία Δικωμίτου Ηλιάδου από την Ερευνητική Μονάδα Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου. Η επιτυχία του Πανεπιστημίου Κύπρου να συντονίσει τέτοιας μεγάλης κλίμακας ερευνητικό έργο, καθώς και να συγκεντρώσει στην Κύπρο τέτοια πληθώρα ακαδημαϊκών και ερευνητών καταδεικνύει τις δυνατότητες του πρώτου στη χώρα ερευνητικού ιδρύματος και το πρωταγωνιστικό ρόλο που διαδραματίζει σε θέματα έρευνας στην Ανατολική Μεσόγειο.

Το ερευνητικό δίκτυο NARNIA στο πλαίσιο των εκπαιδευτικών του δραστηριοτήτων θα προσφέρει τα επόμενα τρία χρόνια μεγάλο αριθμό εκπαιδευτικών σεμιναρίων που αφορούν τις τεχνικές και

μεθόδους μελέτης, συντήρησης και αποκατάστασης του αρχαίου υλικού πολιτισμού της Ανατολικής Μεσογείου. Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τις ερευνητικές δραστηριότητες και εκπαιδευτικά σεμινάρια του προγράμματος NARNIA οι ενδιαφερόμενοι μπορούν να επισκεφθούν την ιστοσελίδα:

www.narnia-itn.eu

Ψηφιδωτό Δεσφης - Αγία Σοφία

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ 2012

Κατά τη διάρκεια της Μεγάλης Εβδομάδας πραγματοποιήθηκε η καθιερωμένη εκδρομή του Ομίλου Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου Κύπρου. Η εκδρομή έλαβε χώρα φέτος στη Νέα Ρώμη, την Ξακουστή Βασιλεύουσα, την Κωνσταντινούπολη που αποτελεί τη γέφυρα μεταξύ Ανατολής και Δύσης, καθώς είναι κτισμένη στο γεωγραφικό εκείνο σημείο που η Ευρώπη συναντά την Ασία.

Από την εκδρομή αποκομίσαμε πολλές εμπειρίες και μάθαμε αρκετές πληροφορίες, τόσο για τη Βυζαντινή όσο και για την Οθωμανική Κωνσταντινούπολη. Το ταξίδι πραγματοποιήθηκε μεταξύ 7 και 12 Απριλίου. Αναχωρήσαμε από την Κύπρο το Σάββατο του Λαζάρου και φτάσαμε αργά το απόγευμα μέσω Αθηνών στο Διεθνή Αερολιμένα Ατατούρκ της Κωνσταντινούπολης (Atatürk Havalimanı) που βρίσκεται στη συνοικία του Αγίου Στεφάνου.

Αφού τακτοποιηθήκαμε στο ξενοδοχείο, κάναμε μια περιδιάβαση στη γύρω περιοχή όπου είδαμε μεταξύ άλλων το Υδραγωγείο του Ουάλη και τα ερείπια του Ναού του Αγίου Πολυεύκτου. Τις επόμενες μέρες επισκεφθήκαμε ένα μέρος από τα αναρίθμητα Βυζαντινά μνημεία και εκκλησίες της πόλης. Ανάμεσα σε αυτά ήταν το forum του Κωνσταντίνου με τη ομώνυμη στήλη, το forum του Θεοδοσίου ή Ταύρου και το forum του Μαρκιανού, οι Μονές Μυρελαίου, της Χώρας και της Ζωοδόχου Πηγής, αλλά και οι Ναοί της Παμμακάριστου, του Παντοκράτορα, του Αγίου Ιωάννη του Στουδίου και του Αγίου Ανδρέα εν Κρίσει. Επίσης είχαμε την ευκαιρία να θαυμάσουμε από κοντά την εντυπωσιακή οχυρωματική τέχνη της Πόλης μέσα από τα σωζόμενα τμήματα των Θεοδοσιανών τειχών. Στη συνοικία των Βλαχερνών επισκεφθήκαμε το Παλάτι του Πορφυρογέννητου (Tekfur Sarayı), τα ομώνυμα τείχη και τη Μονή της Παναγίας των Βλαχερνών, στην οποία ψάλλθηκε για πρώτη φορά ο Ακάθιστος Ύμνος.

Φυσικά, εντυπωσιακές ήταν και οι επισκέψεις μας στον Ναό της Αγίας Σοφίας, το Μπλέ τζαμί, τον Ιππόδρομο, το Οθωμανικό παλάτι Τόπκαπι με τις φανταστικές του αίθουσες, τους μεγαλόπρεπους κήπους και το χώρο του χαρεμιού με τις αναρίθμητες ιστορίες γεμάτες πάθη και ίντριγκες. Χαραγμένη στη μνήμη όλων μας έχει μείνει βέβαια και η κρουαζιέρα στο

Εσωτερικό Αγίας Σοφίας

Βόσπορο. Κατά την διάρκεια της εκδρομής θαυμάσαμε τα αρχοντικά και τα παλάτια στις προκυμαίες του Βοσπόρου.

Πραγματικό προσκύνημα αποτέλεσε η επίσκεψη μας στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, όπου μας υποδέχθηκε εγκάρδια ο Οικουμενικός Πατριάρχης Βαρθολομαίος και δώρισε σε όλους μας από ένα σταυρό με την ευλογία του, ενώ ο Όμιλός μας μέσω του προέδρου δώρισε στον Παναγιότατο ένα ομοίωμα κυπριακού εφραυλωμένου πινακίου για να εκφράσει την εκτίμησή και τις ευχαριστίες του προς το πρόσωπό του. Η πλειοψηφία των μελών του Ομίλου που συμμετείχαν στην εκδρομή επισκεφθήκαμε για δεύτερη φορά το Πατριαρχείο για να παρακολουθήσουμε την τελετή του Αγίου Μύρου, η οποία λαμβάνει χώρα κάθε 10 χρόνια. Φυσικά, εκτός από τα Βυζαντινά και τα Οθωμανικά μνημεία απολαύσαμε και τη μοντέρνα όψη της πόλης, περιπλανώμενοι με το τραμ και το μετρό, μιας και η σημερινή Κωνσταντινούπολη είναι μια τεράστια μεγαλούπολη. Δεν παραλείψαμε βέβαια να περιπλανηθούμε και στα στενά σοκάκια της μεγάλης Σκεπαστής Αγοράς και της Αγοράς των Μπαχαρικών.

Εν κατακλείδι, ιδιαίτερη μνεία αξίζει να γίνει και στον ξεναγό μας Αλέκο, Έλληνα της Κωνσταντινούπολης, ο οποίος παρά την έντονη βροχόπτωση, με το πηγαίο χιούμορ του, τον αυτοσαρκασμό και τις πάμπολλες εμπειρίες και γνώσεις του έδωσε άλλη ζωντάνια στην εκδρομή, συμβάλλοντας στην επιτυχή έκβασή της.

Σάββας Σταύρου ΙΣΑ 3ο

Είς Άβου Κάβαδός - Τοιχογραφία, Μονή της Χώρας

Πρωτεύουσα της Ανατολής και σύγχρονη μεγαλούπολη της Δύσης, τέχνη και ιστορία δίπλα στο ατέλειωτο γαλάζιο του Βοσπόρου. Η Κωνσταντινούπολη ήταν ένας προορισμός που ερέθιζε τη φαντασία μας για χρόνια, και που υπερέβηκε κάθε προσδοκία μας κατά τη φετινή εκδρομή του Ομίλου Αρχαιολογίας.

Η Πόλη μας υποδέχτηκε μια βδομάδα πριν την Ανάσταση κατάφυτη από τουλίπες. Κτισμένη εκατέρωθεν των στενών του Βοσπόρου και μνημειώδης ανάμεσα στα υπεράριθμα λατρευτικά της μνημεία, άνοιγε μπροστά μας την ιστορία 16 αιώνων βυζαντινής, και αργότερα οθωμανικής κυριαρχίας. Βρεθήκαμε αίφνης ταξιδιώτες στην ιστορία μιας πόλης, που έμελλε να αποτελέσει πολιτικό, θρησκευτικό και πολιτιστικό κέντρο με παγκόσμια ακτινοβολία για περισσότερο από 1500 χρόνια.

Στη σημερινή Κωνσταντινούπολη βλέπει κανείς την πρωτεύουσα της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, τη γενέτειρα του βυζαντινού πολιτισμού και το κέντρο του Οθωμανικού κόσμου. Εκκλησίες βυζαντινές και μουσουλμανικά τεμένη δεσπόζουν με την παρουσία τους στον ορίζοντα. Υδραγωγεία και κινστέρνες αναδεικνύουν την ευφυΐα της βυζαντινής μηχανικής, ενώ επιβλητικά οθωμανικά παλάτια προσκαλούν τους επισκέπτες σε εκτενείς εξερευνήσεις. Αρχιτεκτονικά μνημεία μοναδικά στην παγκόσμια κληρονομιά εξακολουθούν να προκαλούν ανεπιτήδευτα τον θαυμασμό, ενώ τοιχογραφίες και ψηφιδωτά ασύγκριτης τεχνοτροπίας αιχμαλωτίζουν το βλέμμα και του πιο αδιάφορου παρατηρητή.

Για τους Έλληνες η Πόλη είναι ιστορία μαζί και μύθος. Ορθόδοξα προσκυνήματα φέρνουν στο νου θρηνητικά τραγούδια για την άλωση, κινήματα αλυτρωτικά και εθνικές αποτυχίες. Ο ελληνισμός απευθύνεται πλέον σε μικρό μόνο μέρος του πληθυσμού, παρά τη μικρή ανάκαμψη που λαμβάνει χώρα τα τελευταία χρόνια. Κι εκείνα όμως τα λίγα ελληνικά που ακούγονται στις ελληνικές συνοικίες, αποκαλύπτουν μια όψη της πόλης ελληνική, παρούσα διά μέσου των αιώνων.

Με κάθε της στοιχείο οικείο ή ξένο, η Πόλη αγκαλιάζει τον επισκέπτη με μια γοητεία παράξενη κι ελκυστική. Η εκδρομή μας έδωσε πάντως ερεθίσματα αρκετά, ώστε να νιώθουμε την επανάληψη της επίσκεψής μας στη Βασιλεύσουσα κάτι περισσότερο από επιβεβλημένη.

Χρυσόθεμις Παπακωνσταντίνου ΙΣΑ 40

Υδραγωγείο του Ουστέντος

Εκδρομή Ομίλου Αρχαιολογίας
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ 2012